

BALTIJAS VALSTU OKUPĀCIJAS NEATZĪŠANAS POLITIKA: LIELBRITĀNIJAS UN ASV ĀRPOLITISKIE LĒMUMI 1942.–1945. GADĀ

Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika: pētījumi par vēsturi, valodu un kultūru” 3. etapa ietvaros

Ainārs Lerhis,
Dr. hist.

Atslēgas vārdi: *Baltijas valstis, okupācija, aneksija, ASV, Lielbritānija, neatzīšana*

Baltijas valstu jautājuma risinājumā būtiska nozīme bija Rietumu lielvalstu — ASV un Lielbritānijas — nostājai. Rietumvalstu ārpolitisko skatījumu uz Baltiju arvien vairāk ietekmēja Rietumvalstu sabiedrotā statuss ar PSRS. Rakstā fiksēti un analizēti fakti, kas raksturo šo divu Rietumu lielvalstu pozīcijas izmaiņas laika periodā no 1942. gada otrās puses līdz Otrā pasaules kara beigām un Potsdamas konferencei. Piemēram, britu Ārlietu ministrijas dokumenti ilustrē jaunu Atlantijas hartas interpretāciju meklējumus Rietumvalstīs, kuri aktivizējās jo aktīvāk, jo vairāk kļuva redzams, ka deklarētos principus neizdosies pilnībā īstenot.

ASV nostājas attīstība

ASV administrācijas pārstāvju attieksmē pret amerikāņu–padomju attiecībām Otrā pasaules kara gados izpaudās divas konfliktējošas pieejas. Pirmo pieeju īstenoja ASV Valsts departamenta speciālisti PSRS jeb Krievijas¹ jautājumos, no kuriem vairāki 20.–30. gados bija specializējušies šajos jautājumos, darbotamies ASV sūtniecībā Rīgā (t. s. Rīgas skolas pārstāvji). Līdz PSRS–ASV diplomātisko attiecību nodibināšanai (1933) lielu daļu informācijas par Padomju Savienībā notiekošo ASV Valsts departaments saņēma tieši no sūtniecības Rīgā.

Krievijas vēsturnieks M. Mjagkovs uzskata, ka Rīga amerikāņiem kļuva par galveno pētījumu centru Padomju Savienības jautājumos un ka “skatam uz Padomju Krieviju no Rīgas” (t. s. Rīgas aksiomām; *Riga Axioms*) 20.–30. gados bija ievērojama ietekme uz ASV politiskajiem darbiniekiem.² Vēlākajos gados vairāki Rīgā strādājušie amerikāņu diplomāti — Dž. Kenans (*Kennan*; 1931.–1933. g.), L. Hendersons (*Henderson*; 1927.–1930. g.; šeit apprecējies ar latvieti Elīzu Mariju Heinrihsoni) u. c. — tika pārceļti uz 1934. gada martā darboties sākušo ASV vēstniecību Maskavā.³ Grupa amerikāņu diplomātu uzskatīja, ka ASV valdībai ir sagrozīts priekšstats par PSRS

ārpolitiku un ka tā lieto nepareizas metodes sarunās ar Maskavu. Viņi uzskatīja, ka ASV ārpolitikai attiecībā ar PSRS jābūt pacietīgai, bet stingrai. Šai grupai piederēja diplomāti L. Steinhards (*Steinhardt*), Dž. Kenans, L. Hendersons, Dž. Bolens (*Bohlen*), E. Durbrows (*Durbrow*), V. Bullits (*Bullitt*) u. c. Kara laikā "Rīgas skolas" grupai bija maza ietekme ASV ārpolitikā, un tā tika spēcīgi kritizēta par tās "stingrās līnijas" uzskatiem attiecībā uz PSRS. Šīs grupas pārstāvji nebija noteicošs spēks amerikāņu ārpolitikā, viņu pozīcijas bija vājākas nekā otrai grupai, kura uzskatīja, ka ASV var draudzīgi sadarboties ar PSRS līdzīgi kā ar Lielbritāniju. Šo grupu pārstāvēja ASV prezidents F. D. Rūzvelts (*Roosevelt*), viņa personālais padomnieks H. Hopkins (*Hopkins*), vēlākais ASV vēstnieks Maskavā A. Harimans (*Harriman*), bijušais ASV vēstnieks Maskavā Dž. Dēviss (*Davies*) u. c. Galvenais ASV prezidenta konsultants bija nevis ASV Valsts departaments, bet gan promaskaviski noskaņotais H. Hopkins. ASV valsts sekretāra vietnieka E. Stetiniusa (*Stettinius*), A. Harimana un Valsts departamenta darbinieka, vēlāk par spiegošanu PSRS labā notiesātā A. Hiss (*Hiss*) ietekme bija minimāla, salīdzinot ar H. Hopkinsa ietekmi.⁴ Dž. Bolena, Dž. Kenana, kā arī paša Maskavas pieredzes ietekmē kara beigās A. Harimans lēnām pārgāja "Rīgas skolas" piekritēju pusē. ASV prezidenta atbalsts "Rīgas skolas" oponentu grupas viedoklim turpmāk izrādījās izšķirošs. ASV Valsts departaments pirmskara gados bija sagatavojis padomju jautājumu speciālistus, tomēr F. Rūzvelts kara gados neizmantoja Valsts departamentu tradicionālajā nozīmē — kā ārpolitisko lēmumu izstrādātāju. ASV prezidents reti konsultējās ar tā ekspertiem un bieži neinformēja Valsts departamentu par ASV ārpolitikas jautājumiem. Tā kā ASV prezidents nebija augstās domās par Valsts departamenta darbiniekiem, izņemot S. Vellesu (*Welles*), viņš par saviem galvenajiem padomniekiem izvēlējās citus ekspertus.⁵ F. Rūzvelts bieži konsultējās ar H. Hopkinsu un Dž. Dēvisu.

Izstrādājot ASV nostāju PSRS jautājumos, F. Rūzvelts rīkoja konsultācijas. 1942. gada 22. februārī un 18. martā ASV prezidents tikās ar ASV valsts sekretāra vietnieku S. Vellesu un vairākiem "Pēckara plānošanas grupas" (*Postwar Planning Group*) locekļiem. Pēc pētnieka M. Mantenieka domām, vairāki plānošanas grupas dokumenti par Baltijas valstu situāciju tika sagatavoti tendenciozi un neatainoja patieso situāciju Baltijā, piemēram, nepievēršot uzmanību Baltijas liktenim pēc padomju okupācijas. Dokumentu saturs bija pretrunā Baltijas valstu interesēm.⁶

1942. gada aprīļa sākumā F. Rūzvelts un S. Velless nāca pie slēdziena, ka Baltijas valstu iedzīvotājiem nebūs nekādu drošības garantiju. Viņi ierosināja atļaut baltiešiem, kas to vēlētos, ar visu savu mantu izbraukt uz Rietumiem. Redzot, ka Lielbritānija gatavojas piekrist PSRS prasībām Baltijas jautājumā pretēji ASV iebildumiem, ASV valsts sekretāra vietnieks Ā. Berle (*Berle*) nosauca britu nostāju par "Baltijas Minheni". Viņš kritizēja arī priekšlikumus par baltiešu emigrācijas iespēju radīšanu, jo šādi priekšlikumi gan no morāles, gan reālpolitikas viedokļa nostādītu ASV bīstamā situācijā.⁷ Lielbritānija tomēr iekļāva ASV priekšlikumus par baltiešu emigrāciju savās sarunās ar PSRS, taču tam nebija panākumu.⁸

PSRS ārlietu tautas komisāra V. Molotova vizītes laikā ASV (1942. g. 29. maijs–5. jūn.) F. Rūzvelts apsoliņa V. Molotovam atklāt otro fronti jau 1942. gadā. Patiesībā Rietumvalstis nebija gatavas to tik drīz uzsākt. Solījuma īstenošana kavējās, un F. Rūzvelts par to jutās morāli parādā J. Staļinam. Otrā fronte tika atklāta Normandijā (Francijā) tikai 1944. gada jūnijā. M. Mantenieks uzskata, ka Rietumu lielvalstīm vajadzēja vēl uzstājīgāk pretoties padomju pretenzijām jau 1941.–1942. gadā, nevis runāt par pēckara risinājumu.⁹

Apskatāmajā laika posmā norisinājās ASV administrācijas viedokļa Baltijas jautājumā pakāpeniska maiņa Maskavai arvien labvēlīgākas nostājas virzienā. Vēstures literatūrā

ir pārstāvēts uzskats, ka daļēji tas noticis Lielbritānijas ietekmē. Krievijas vēsturnieki min faktu, ka F. Rūzvelts jau 1942. gada 12. martā izteicies PSRS pilnvarotajam pārstāvim ASV M. Ļitvinovam, ka būtībā viņam neesot domstarpību ar padomju valdību par PSRS rietumu robežām un ka viņš “Baltijas provinču atdalīšanos no Krievijas pēc Pirmā pasaules kara” uzskata par kļūdu.¹⁰

M. Mantenieks savukārt uzskata, ka 1942. gada decembrī F. Rūzvelts vēl domāja, ka pēc kara varētu būt Baltijas valstu cieša ekonomiska sadarbība ar PSRS. ASV prezidenta pozīcija 1942. gada beigās atšķīrās no viņa nostājas 1942. gada sākumā.¹¹ Kā raksta M. Mantenieks, 1942. gada otrā pusē un 1943. gada sākums bija izšķirošs periods F. Rūzvelta uzskatu pārveidē Baltijas jautājumā.¹² Krievijas vēsturnieks M. Mjagkovs piekrit cita Krievijas vēsturnieka V. Sīpola uzskatam, ka 1943. gada pavasari var uzskatīt par laiku, kad F. Rūzvelts galīgi samierinājās ar Baltijas iekļaušanu PSRS sastāvā.¹³

1942. gada otrajā pusē Baltijas jautājums ASV–PSRS un Lielbritānijas–ASV attiecībās atvirzījās otrā plānā, taču PSRS Baltijas jautājumu neaizmirsā nekad. 1942. gada beigās F. Rūzvelta ideālisms, kāds bija vērojams pirms ASV iestāšanās Otrajā pasaules karā, parakstot Atlantijas hartu, un princips, ka teritoriālos jautājumus būtu jāatrisina mierā konferencē pēc kara beigām, sadūrās ar kara realitāti un nepieciešamību sadarboties ar sabiedroto — PSRS vadītāju J. Staļinu. F. Rūzvelts izvēlējās neapsriest teritoriālos jautājumus līdz kara beigām.¹⁴ M. Mantenieks uzskata, ka F. Rūzvelts bija nolēmis “norakstīt” Baltijas valstis jau 1942. gadā.¹⁵ 1943. gadā ASV pozīcija vēl vairāk izmainījās par sliktu Baltijai.

1942. gada beigās saistībā ar “faktu komisiju” (*fact finding mission*) kļuva skaidrs, kādi fakti ASV prezidentam der. Tika kritizēta diplomāta V. Bullita kritiskā nostāja pret PSRS, ignorēts arī citu padomju jautājumu ekspertu viedoklis Valsts departamentā.¹⁶

Ticība Maskavas propagandai radīja ASV administrācijas pārstāvju apšaubāmus, pat nepareizus secinājumus par Baltijas valstīm. Kā izpētījis M. Mantenieks, informācija par padomju režīma represijām pret Baltijas tautām tika ignorēta un netika paziņota F. Rūzveltam; amerikāņu dokumenti vērs uzmanību uz to, ka vienīgie, kuri cīnījās par Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu, bija tikai pašu Baltijas valstu diplomāti Vašingtonā.¹⁷

S. Velless 1943. gada 5. februārī nosūtīja memorandu ASV administrācijas Politiskajai apakškomitejai (*Political Subcommittee*). Dokuments atainoja ASV Valsts departamenta tā brīža viedokli Baltijas jautājumā. Memorandā tika uzsvērts, ka ASV uzskata, ka PSRS prasību atzīšana attiecībā uz Baltijas valstīm varētu nelabvēlīgi ietekmēt Atlantijas hartas taisnīgumu un varētu apšaubīt britu un amerikāņu valdību nodomu patiesumu. Tika konstatēts, ka 1940. gadā Baltijas tautām nebija iespējas izteikt savu viedokli, vai tās grib palikt neatkarīgas.¹⁸ 1943. gada februārī bijušais ASV vēstnieks PSRS Dž. Dēviss ierosināja ASV administrācijai, “lai sasniegtu pilnīgāku savstarpējo saprašanos ar PSRS”, atzīt PSRS īstenoto Baltijas aneksiju.¹⁹

ASV administrācijas viedokļa maiņu Baltijas jautājumā veicināja vairāki Politiskās apakškomitejas ziņojumi 1943. gadā, kas neobjektīvi atainoja Baltijas valstu vēsturi un 1939.–1941. gada notikumus šajā reģionā. Nepilnīgs un visai tendenciozs bija, piemēram, 1943. gada septembrī sagatavotais ziņojums “Padomju vara Baltijas valstīs. 1940. g. jūnijs–1941. g. jūnijs”. Kā vienu no avotiem analītiķi bija izmantojuši padomju preses viedokli par Baltijā notikušo. Vēlāk F. Rūzvelts izmantoja šajos dokumentos lietotajai terminoloģijai līdzīgu argumentāciju. ASV prezidents sāka uzskatīt, ka Baltijas valstu problēma ir jāatrisina baltiešiem pašiem, brīvprātīgi atbalstot pievienošanos Padomju Savienībai.²⁰

1943. gada 12. martā Vašingtonā ieradās britu ārlietu ministrs A. Īdens (*Eden*). Tiekoties ar F. Rūzveltu un H. Hopkinsu, A. Īdens informēja, ka PSRS galvenās prasības pēckara miera sarunās, saskaņā ar padomju pilnvarotā pārstāvja I. Maiska A. Īdenam pausto viedokli, ir panākt Baltijas valstu iekļaušanas atzīšanu. ASV prezidents atzina A. Īdenam, ka Vācijas sakāves brīdī krievu armija jau būs Baltijas valstīs, un “neviens no mums nevarēs piespiest viņus iziet no turienes”. ASV ierosinātu Maskavai sarīkot Baltijā jaunu plebiscītu, bet Baltijas republikām varētu būt ciešas politiskas un militāras saites ar PSRS. A. Īdens izteica uzskatu, ka J. Staļins tam nepiekrītis un pieprasīs Baltijas iekļaušanu PSRS. F. Rūzvelts apstiprināja, ka, iespējams, šādai prasībai nāksies piekrist, bet Baltijas jautājumu varētu izmantot kā tirgošanās instrumentu PSRS pretimnākšanas panākšanai citos jautājumos.²¹ 14. martā A. Īdens sarunā ar S. Vellesu atsaucās uz savu 1941. gada decembra vizīti Maskavā, par PSRS “centieniem nr. 1” apzīmēja mērķi inkorporēt trīs Baltijas valstis PSRS.²² ASV administrācija, baidoties no amerikāņu sabiedrības reakcijas, publiski nepaziņoja par nespēju novērst Baltijas reokupāciju.

Britu ārlietu ministrs vēlreiz tikās ar F. Rūzveltu un H. Hopkinsu 22. martā. Sarunā F. Rūzvelts atkārtoti izteica bažas par Baltijas valstīm un atzina, ka 1940. gada plebiscīts Baltijā bija viltojums (*fake*). Prezidents ieteica, ka Krievijai būtu jānoorganizē jauns plebiscīts Baltijā un ka tajā Baltijas valstu iedzīvotājiem būtu jānobalso par savienību ar Krieviju.²³ Tādējādi F. Rūzvelts netieši atzina, ka arī jaunā Maskavas organizētā plebiscītā rezultāts būtu Kremlim labvēlīgs. Viņš cerēja uz referendumu, kaut arī blēdīgu, lai uzlabotu starptautiskās sabiedrības, īpaši amerikāņu, viedokli šajā jautājumā.

1943. gadā norisinājās Baltijas interesēm nelabvēlīgas izmaiņas ASV administrācijā. 11. jūnijā ASV Valsts departamenta Eiropas lietu departamenta vadītāja palīgs L. Hender-

sons izdeva memorandu, kurā atzina, ka nevar akceptēt PSRS prasības pēc to padomju okupēto teritoriju pārvaldīšanas vai rīkošanās ar šo teritoriju iedzīvotāju īpašumiem, izņemot tās teritorijas, kuras ASV uzskata par padomju teritorijām.²⁴ PSRS kritikas un Baltijai labvēlīgās nostājas dēļ L. Hendersons drīz tika atbrīvots no šī posteņa ASV ārlietu resorā un pārcelts citā amatā.²⁵

1943. gada jūlijā ASV valsts sekretārs K. Halls (*Hull*) atcēla S. Vellesu no Pēckara plānošanas grupas. Kopš tā laika Politiskās apakškomitejas viedoklis vēl vairāk radikalizējās Baltijas valstu interesēm par sliktu, un tās dokumentā P-236 bija runāts par “vēsturiskām saitēm starp Krieviju un Baltijas valstīm” un Baltijas iedzīvotāju sliekšanos pat kulturālās un reliģiskās autonomijas trūkuma gadījumā iekļauties Padomju Savienībā. Pēc M. Manteniņa domām, šis dokuments dezinformēja F. Rūzveltu un noderēja viņa viedoklim par Baltijas tautu it kā labprātīgo vēlmi pievienoties PSRS.²⁶

ASV prezidenta F. Rūzvelta un Lielbritānijas premjerministra V. Čērčila (*Churchill*) Kvebekas konferences laikā (1943. g. 14.–24. augusts) britu ārlietu ministrs A. Īdens 19. augustā pārrunāja padomju teritoriālās prasības ar K. Hallu un H. Hopkinsu. Britu ministrs aicināja amerikāņus uz aktīvāku rīcību padomju teritoriālo prasību atzīšanā un atkārtoja savas bažas 20. augustā sarunā ar ASV prezidentu. F. Rūzvelts atbildēja V. Čērčilam un A. Īdenam, ka nevar dot apstiprinošu atbildi PSRS prasību atzīšanā. F. Rūzvelts informēja V. Čērčilu, ka vēlas, lai Maskavas ārlietu ministru konferencē britu pārstāvji klusētu, ja PSRS runātu par pēckara robežu jautājumu. Viņš vēlējās pats par to diskutēt ar J. Staļinu. Šo jautājumu abu lielvalstu ārlietu ministri turpināja pārrunāt arī atsevišķās sarunās, tomēr panākt vienotu nostāju neizdevās, lai gan Lielbritānija aktivizēja centienus veikt zināmu diplomātisku spiedienu uz saviem amerikāņu partneriem. 23. augustā A. Īdens iesniedza

K. Hallam visai asu memorandu, kurā pau-
da neapmierinātību ar ASV rīcības trūkumu,
aicinot “ņemt vērā” Padomju valdības vie-
dokli.²⁷ Tādējādi 1943. gada 20. augustā
F. Rūzvelts nolēma Baltijas valstu jautājumā
neatzīt nekādas kara laikā notikušās teritoriā-
lās pārmaiņas.²⁸

1943. gadu var apzīmēt kā “nomierināša-
nas gadu” Vašingtonā. ASV diplomātus, kuri
nebija labvēlīgi noskaņoti Maskavai, atcēla
no amatiem. 1943. gada augusta beigās no
valsts sekretāra vietnieka amata tika atcelts
S. Velless.²⁹

Saistībā ar PSRS, ASV un Lielbritānijas
ārlietu ministru konferences gatavošanu ASV
Valsts departaments 1943. gada 24. sep-
tembrī bija izstrādājis, pēc M. Manteniņa
domām, visai objektīvu dokumentu. Tajā tika
secināts, ka ASV valdība nevar sniegt publi-
ku paziņojumu par piekrišanu Baltijas valstu
iekļaušanai Padomju Savienībā tikmēr, kamēr
nav atcelta spēka pielietošanas rezultātā iz-
darīto teritoriālo izmaiņu neatzīšanas politika,
uz kuru ASV politika Baltijas jautājumā kopš
1940. gada ir balstīta.³⁰

Politiskā apakškomiteja turpināja izdarīt
spiedienu uz K. Hallu, un politikas plānotāju
1943. gada 27. septembrī sastādītajā me-
morandā tika norādīts, ka “atslēga” Krievijas
rietumu robežu problēmai ir Baltijas valstis.
Tika pausta doma, ka Krievija sāpīgi pārdzi-
voja šo apgabalu zaudēšanu 20. gadu sā-
kumā un ka jāreķinās ar 170 miljonu PSRS
iedzīvotāju, nevis 5 miljonu Baltijas iedzīvo-
tāju drošības interesēm.³¹

Gatavojoties konferencei, F. Rūzvelts
1943. gada 5. oktobrī kārtējo reizi tikās ar
saviem padomniekiem un izteicās, ka argu-
mentēs savu nostāju Baltijas jautājumā ar
augstas morāles principiem. Prezidents ins-
truēja ārlietu ministru K. Hallu par šo plānu
paziņot J. Staļinam — sabiedrotās lielvalstis
Baltijas valstu dēļ nekaros, taču ierosinās
J. Staļinam divus gadus pēc kara beigām vai
vēlāk sarīkot jaunu plebiscītu³² Baltijas val-
stīs.³³ ASV prezidents uzskatīja, ka pārējā

pasaule, atšķirībā no PSRS, nav apmierinā-
ta ar jau notikušo plebiscītu. Amerikāņi tā-
dējādi lika priekšā dot iespēju Baltijas tau-
tām vēlreiz īstenot pašnoteikšanās tiesības
vēlēšanu ceļā.

Rietumu lielvalstis pret Baltijas valstu piedalīšanos starpautiskajās organizācijās un konferencēs

Rietumu lielvalstis, kurām bija noteicošā
ietekme starptautiskajās organizācijās, iebil-
da pret Baltijas valstu, kuras formāli nekad
nebija iesniegušas iesniegumus par savas
darbības pārtraukšanu, pārstāvju piedalīša-
nos tajās. Daudzās no tām Baltijas valstis
saglabāja dalībvalstu statusu. Kara gados
Rietumvalstis iebilda pret Baltijas valstu pār-
stāvju dalību pat tajās starptautiskajās orga-
nizācijās, kuru dalībvalsts nebija PSRS.

Laikā gan PSRS vairs nebija Tautu Savieni-
bas (TS) dalībvalsts, Rietumeiropas lielvalstis
nevēlējās konfliktēt ar PSRS Baltijas valstu
jautājumā, aktualizējot to statusu Tautu Sa-
vienībā. Pakļaujoties Lielbritānijas ietekmei,
kara gados TS ģenerālsēkretārs Īrijas pārstā-
vis S. Lesters (*Lester*) izvairījās no oficiālas
sarakstes ar Baltijas valstu pārstāvjiem Že-
nēvā un neapmeklēja šo sūtniecību rīkotos
pasākumus.³⁴ 1943. gada 14. jūnijā A. Bīl-
manis TS bankā Ņujorkā iemaksāja Latvijas
dalības maksu — 21 664,97 ASV dolārus
par 1940.–1943. gadu.³⁵ Summa, aizbildi-
noties ar juridiskiem argumentiem par val-
dības neesamību, politisku motīvu dēļ tika
atdota atpakaļ.³⁶ Nauda tika izņemta 1944.
gadā.³⁷ Vēlāk netika pieņemta dalības mak-
sa arī par 1944.–1946. gadu. Vienlaicīgi
TS Sekretariāts apstiprināja, ka šis lēmums
neietekmē TS attieksmi pret Latvijas valsts
statusu vai Latvijas piederību TS dalībvalstu
sarakstam.³⁸

Rietumvalstis liedza Baltijas valstu sūt-
ņiem iespējas piedalīties kara laika konfe-
rencēs un dibināt Apvienoto Nāciju Organi-
zāciju.³⁹ Latvijas oficiālajiem pārstāvjiem

kara gados neizdevās panākt, ka oficiāli tiktu noformēts Latvijas dalībvalsts statuss antihitleriskajā koalīcijā.

ANO izveides jautājums ASV ārpolitikā

ASV kopš kara pirmajām dienām darīja visu, lai panāktu PSRS piekrišanu Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) izveidošanai pēc kara beigām. ASV ļoti skaidri redzēja, ka vienīgā iespēja izbēgt no kara un teritoriju dalīšanas nākotnē bija kolektīvas starptautiskas organizācijas izveidošana, kurā risināt starptautisku problēmas. Vēlāk PSRS sāka izmantot ANO ideju savās interesēs. Viena no šādām interesēm bija, lai ASV un Lielbritānija atzītu PSRS likumīgo varu Baltijas telpā. To panākt Padomju Savienībai neizdevās nevienā no starptautiskajām konferencēm.

Rietumu lielvalstis 1941.–1942. gadā, kad tām bija spēcīgākas diplomātiskās pozīcijas attiecībā pret PSRS, atteicās risināt iespējamus pēckara robežu jautājumus ar PSRS, bet darīja to tikai 1943.–1945. gadā, kad PSRS politiskās, militārās un diplomātiskās pozīcijas bija ievērojami spēcīgākas un PSRS vairs nepiekrita tirgoties ar ASV un Lielbritāniju par Baltijas valstu jautājumu, bet pastāvēja stingri uz PSRS 1941. gada robežu saglabāšanu.

Ārlietu ministru konference Maskavā

1943. gada 19.–30. oktobrī Maskavā norisinājās ASV, Lielbritānijas un PSRS ārlietu ministru konference. Tajā notika diskusijas par Austrumeiropu, lai gan padomju karaspēks savā ofensīvā uz rietumiem tolaik strauji tuvojās apstrīdamajām teritorijām. K. Halls konferencē koncentrējās uz “Četru lielvalstu deklarāciju” un Ķīnas jautājumu. Rietumvalstu klusēšana PSRS rietumu robežu jautājumā deva pamatu Maskavai uzskatīt, ka 1941. gada robežu teritoriālie jautājumi ir noņemti no starptautiskās dienas kārtības. Tomēr konferencē panāktā vienošanās, ka

Austrijai ir tiesības uz neatkarības atgūšanu, dažiem Rietumvalstu politiķiem un diplomātiem rosināja nepamatotas cerības, ka ir radīts precedents eventuālam Baltijas valstu jautājuma risinājumam nākotnē, jo Vācijas īstenotās Austrijas okupācijas un PSRS īstenotās Baltijas okupācijas iezīmes bijušas visai līdzīgas. Preses konferencē K. Halls sacīja, ka robežu jautājumi jāatrisina pēc kara.⁴⁰

Teherānas konference

Pirmā antihitleriskās koalīcijas lielvalstu — PSRS, ASV un Lielbritānijas valdības vadītāju tikšanās notika Teherānā (1943. g. 28. novembrī–1. decembrī). Tās laikā norisinājās vissmagākās sarunas par Baltijas valstīm starp F. Rūzveltu un J. Staļinu. V. Čērčils, saprotot PSRS vēlēšanos nostiprināt rietumu robežas, bija gatavs piekāpties par Baltijas valstīm un Poliju. F. Rūzvelts, atšķirībā no V. Čērčila, nevarēja samierināties ar domu, ka PSRS kontrolēs Baltijas valstis un Poliju. Kā jau minēts, F. Rūzvelts bija sagatavojies apelēt pie augstākām morāles vērtībām un aicināt J. Staļinu atļaut sarīkot vēlēšanas Baltijas valstīs divus gadus pēc kara beigām, jo 1940. gada vēlēšanas pasaule nepieņēma kā leģitimas. Pirms vēl F. Rūzveltam izdevās pieminēt Baltijas valstu jautājumu, pirmajās vakariņās 28. novembrī sākās saruna par Baltijas jūras navigācijas plāniem pēc kara. Tulkojuma kļūdas dēļ J. Staļins pārprata tēmu, domājot, ka runa ir par Baltijas valstīm. J. Staļins asi un kategoriski norādīja, ka Baltijas valstis saskaņā ar tautas gribu nobalsojušas pievienoties Padomju Savienībai un šis jautājums vairs nav diskutējams.⁴¹ 28. novembrī F. Rūzvelts novērsa J. Staļina aizdomas, ka Baltijas valstis pēc kara pakļaus starptautiskai kontrolei.

F. Rūzvelts joprojām nevarēja samierināties ar domu, ka PSRS kontrolēs Baltijas valstis un Poliju. Īsi pirms pēdējās sarunu sesijas 1. decembrī viņš neformālā sarunā ar J. Staļinu izteicās, ka pilnīgi saprotot, ka Baltijas republikas ir aizgājušas vēsturē un tuvākajā

laikā atkal būs Krievijas sastāvdaļa, apliecinot J. Staļinam, ka tad, kad padomju karaspēks atkal okupēs Baltiju pēc Vācijas karaspēka izdzīšanas, viņam nav nodoma uzsākt karu ar PSRS šajā jautājumā. ASV prezidents atsaucās uz ASV sabiedriskās domas ietekmi, preses nostāju, priekšvēlēšanu apsvērumiem un aicināja dot iespēju Baltijas tautām izteikt savu gribu. ASV prezidents teica, ka nevar piedalīties kādos lēmumos Teherānā par Baltijas valstīm un Poliju, jo nevēlas zaudēt poļu, igauņu, lietuviešu un latviešu izcelsmes amerikāņu balsis nākamajās prezidenta vēlēšanās 1944. gadā. F. Rūzvelts teica, ka liela nozīme ASV sabiedriskajā domā ir referendumu un tautu pašnoteikšanās tiesību jautājumam un ka pasaules viedoklis vēlēšies kādu tautas gribas izpausmi Baltijā, varbūt ne uzreiz pēc reokupācijas, bet vēlāk, un personiski viņš esot pārliecināts, ka tauta vēlētos nobalsot par pievienošanos Padomju Savienībai. J. Staļins atbildēja, ka "minētās republikas līdz pat pēdējam Krievijas caram nav bijušas pat autonomas un ka neviens toreiz nav prasījis, lai minētās sabiedrības izsakās toreiz, tad kāpēc lai kāds to prasītu šodien". F. Rūzvelts atkārtoja savu vēlmi, lai tiktu izdarīta publiska deklarācija par brīvām vēlēšanām nākotnē, kas Baltijas tautām dotu tiesības izteikt pašnoteikšanos plebiscītā, lai noskaidrotu tautu attieksmi jautājumā par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas iestāšanos PSRS. J. Staļins atbildēja, ka būs "daudz izdevību tautas viedokļa izteikšanai". J. Staļins turpināja, ka saskaņā ar PSRS Konstitūciju tautām ir visas iespējas paust savu viedokli un ka viņš nekad nepiekrītis starptautiskai kontrolei.⁴²

Pieņemot, ka Baltijas valstis pēc kara tiks ietilpinātas PSRS, kā amerikāņi, tā angļi šajā konferencē 1. decembrī akceptēja J. Staļina prasību Austrumprūsijas ziemeļu daļu nodot PSRS, kas nozīmēja atdalīt Baltijas valstis no Rietumu valstīm un iekļaut padomju teritorijā. F. Rūzvelts un J. Staļins 1. decembrī jau konkrēti pārrunāja Austrumprūsijas ziemeļda-

ļas nodošanu PSRS.⁴³ Teherānas konference faktiski kļuva par lūzuma punktu, pēc kuras J. Staļinam bija tiesības uzskatīt, ka Baltijas jautājums ir atrisināts viņam par labu un ka ASV prezidents būtu apmierināts ar tādu Baltijas tautu gribas izteikšanas veidu kā piedalīšanās PSRS un Baltijas padomju republiku Augstāko Padomju vēlēšanās, kas *de facto* pierādītu Igaunijas, Latvijas un Lietuvas iedzīvotāju vēlmi dzīvot, strādāt un piedalīties sabiedriskajos procesos PSRS sastāvā.⁴⁴

F. Rūzvelta un J. Staļina sarunās Teherānā izpaudās tas, ka amerikāņu ārpolitikā Austrumeiropas valstu liktenis nebija prioritāte. Viņus interesēja galvenokārt nacistiskās Vācijas armijas sagrāve, ilglaicīgu attiecību veidošana ar PSRS un veiksmīgas globālas starptautiskas organizācijas izveidošana. F. Rūzvelts Baltijas valstis atstāja PSRS ziņā jau Teherānas, nevis vēlāk Jaltas konferencē.

ASV Valsts departamenta nostāja 1944.–1945. gadā

ASV Valsts departaments 1944. gadā visumā saglabāja līdzšinējo oficiālo nostāju Baltijas jautājumā, kā to liecina ASV ārlietu resora Austrumeiropas departamenta vadītāja palīga E. Durbrova sagatavotais memorands 1944. gada 20. novembrī.⁴⁵

Tomēr mēģinājumi formulēt jaunu ASV politiku Baltijas jautājumā kara beigu posmā notika arī ASV ārlietu resorā. ASV Valsts departamenta Eiropas lietu nodaļas vadītāja vietnieks Dž. Hikersons (*Hickerson*) 1945. gada 8. janvārī sastādīja ASV valsts sekretāram adresētu memorandu "Atbrīvotā Eiropa un ietekmes zonas". Dokumentā diplomāts rakstīja, ka piekristu atzīt kā faktu trīs Baltijas valstu reinkorporāciju Padomju Savienībā un atzīt šos apgabalus par padomju teritoriju, lai nodrošinātu sadarbību ar PSRS. Dž. Hikersons norādīja, ka ASV nevar darīt neko, lai izmainītu situāciju Baltijā. Tas nozīmētu atzišanas pārtraukšanu šo valstu trim diplomātiskajām pārstāvniecībām ASV. Dokumenta autors pamatoja, ka šie un citi soļi padomju teritoriālo

prasību atzīšanā veicinātu tālāku sadarbību ar PSRS kara sekmīgā pabeigšanā un miera organizēšanā.⁴⁶ Saskaņā ar ASV valsts sekretāra E. Stetiniusa 1945. gada 18. janvāra memorandu ASV prezidentam, departaments neatbalstīja Dž. Hikersona viedokli, jo memorandā nebija iekļauts neviens no viņa priekšlikumiem, bet paša E. Stetiniusa memorandā Baltija nemaz netika pieminēta.⁴⁷

Jautājums par padomju republiku pārstāvniecību starptautiskās organizācijās

J. Staļins akceptēja F. Rūzvelta atbalstīto ideju par ANO nodibināšanu, bet Baltijas problēma radās neoficiāli jautājumā — būt vai nebūt kādai no Baltijas padomju republikām ANO līdzdibinātājai. Latvijas sūtnis Londonā K. Zariņš 1943. gada 28. oktobra politiskajā pārskatā rakstīja — PSRS ilgāku laiku izplata viedokli, ka padomju savienotās republikas pielīdzināmas Britu domīnijām⁴⁸ un tāpēc PSRS pienākas vairāk vietu starptautiskajās institūcijās.⁴⁹

Pirmais PSRS mēģinājums panākt Baltijas republiku pārstāvniecību starptautiskajās organizācijās bija 1943. gada jūlijā, kad Maskava pieprasīja, lai tās tiktu uzņemtas par starptautiskās Apvienoto Nāciju (AN) Kara noziegumu izmeklēšanas komisijas (*United Nations Commission on Atrocities*)⁵⁰ dalībvalstīm.⁵¹ 27. jūlijā PSRS vēstniecība Londonā iesniedza britu Ārlietu ministrijā (ĀM) iniciatīvu, ka PSRS varētu piekrist Britu domīniju, Indijas un Birmas dalībai Starptautiskajā kara noziegumu izmeklēšanas komisijā Londonā, ja briti piekristu PSRS, Ukrainas, Baltkrievijas, Moldāvijas, Lietuvas, Latvijas, Igaunijas un Karēļu–Somu PSR⁵² dalībai komisijā, jo šīs republikas nonāca vācu okupācijā, bet to iedzīvotāji cīnās padomju armijas sastāvā antihitleriskās koalīcijas pusē.⁵³

1943. gada novembrī Lielbritānijas ĀM tika sastādīts memorands jautājumā par PSRS ideju par padomju republiku atsevišķu pārstāvniecību starptautiskajās organizācijās.

Dokumentā tika minēta PSRS 1943. gada 27. jūlija iniciatīva un atzīmēts, ka Lielbritānija cenšas panākt PSRS atteikšanos no šī priekšlikuma. Tomēr 18. oktobrī PSRS vēlreiz atkārtoja priekšlikumu, argumentējot, ka padomju savienotās republikas esot suverēnas un ka PSRS konstitūcija paredz tām atsevišķas pārstāvniecības tiesības. Līdzīgi kā 1919. gadā tika atļauta atsevišķu Britu domīniju pārstāvniecība starptautiskās konferencēs, tā 1943. gadā ir jāatļauj atsevišķu padomju republiku pārstāvniecība. Britu ĀM memorandā tika uzsvērts, ka šāda iniciatīva nav akceptējama, jo nozīmētu padomju prasību atzīšanu uz Baltijas valstīm un Polijas teritoriju, kā arī radītu precedentu turpmākām starptautiskām apspriedēm. Tad arī, piemēram, ASV un Austrālija neapmierinātos ar vienu balsi, bet atbilstoši pavalstu skaitam pieprasītu attiecīgi 48 un 6 balsis. Memorandā bija minēts ĀM departamenta vadītāja O. Sārdženta (*Sargent*) brīdinājums, ka PSRS priekšlikums varētu būt viegls ceļš, lai panāktu Rietumvalstu atzinumu Baltijas valstu aneksijai Padomju Savienībā. Britu ĀM nolēma tālāk uz šo padomju priekšlikumu neatbildēt, bet nogaidīt, vai PSRS valdība pieprasīs atsevišķu savienoto republiku pārstāvniecību arī citās starptautiskās komisijās, kuras Maskavai būtu pat svarīgākas par Starptautisko kara noziegumu izmeklēšanas komisiju. Briti saprata, ka tā tiek virzīts PSRS rietumu robežu atzīšanas jautājums. Tika nolemts konsultēties ar ASV valdību un Britu domīnijām.⁵⁴

Lielbritānija uzskatīja, ka nevar atbalstīt 16 padomju republiku dalību starptautiskās konferencēs, jo tas nozīmētu Baltijas valstu inkorporācijas atzīšanu un varbūt Ukrainas un Baltkrievijas teritorijas palielināšanu, jo neesot principa, pēc kura diferencēt dažādas republikas. Ja briti piekristu PSRS iniciatīvai, tas izraisītu nopietnas domstarpības ar ASV. Lielbritānijai tobrīd nebija arī nekādas jaunas informācijas par amerikāņu nostāju Baltijas jautājumā.⁵⁵

1944. gada 1. februārī PSRS Augstākās

Padomes 10. sesija, pieņemot attiecīgu PSRS likumu "Par pilnvaru piešķiršanu savienotajām republikām ārējo sakaru jomā un par Ārlietu Tautas komisariāta pārveidošanu no Vissavienības par koprepublikānisko",⁵⁶ papildināja PSRS 1936. gada konstitūciju ar jaunu 18.a pantu un esošo 60. pantu ar "d" punktu, formāli atļaujot savienotajām padomju republikām iesaistīties ārpolitikā, dibinot savus Ārlietu komisariātus, kļūstot par starptautisko attiecību subjektiem.⁵⁷ Attiecīgas izmaiņas tika izdarītas arī savienoto republiku konstitūcijās.⁵⁸

Antihitleriskās koalīcijas lielvalstu Dumbartonoksas konferencē (1944. g. 21. aug.–28. sept.) PSRS delegācija 28. augustā izvirzīja priekšlikumu, lai 16 padomju savienotās republikas tiktu atzītas par ANO dibinātājvalstīm. Rietumvalstis to noraidīja, tomēr PSRS paziņoja, ka uzskata šo jautājumu par ārkārtīgi svarīgu un atgriezīsies pie tā nākamajās apspriedēs.⁵⁹ PSRS centās panākt *de facto* atzīšanu visām 16 republikām, trīs Baltijas republikas ieskaitot, lai tās tiktu pārstāvētas pasaules organizācijā. Mēģinājumi izmantot dažādus ceļus, lai panāktu Baltijas inkorporācijas atzīšanu, parādīja, cik svarīgs J. Staļinam bija šis jautājums. Rietumvalstu pārstāvjiem radās aizdomas, ka shēma ir radīta, lai padarītu Baltijas valstu aneksijas atzīšanu Rietumu valstīm pieņemamāku.⁶⁰ Konferencē PSRS izvirzīja priekšlikumu, ka Drošības padomes lēmumus pieņem ar lielvalstu vienbalsību. ASV un Lielbritānija ierosināja, ka tā lielvalsts, kuras intereses skar strīds, nebalso.⁶¹

1944. gada 5. decembrī britu ārlietu ministrs A. Īdens sagatavoja Kara kabinetam plašu ziņojumu "Pasaules organizācija un sešpadsmit padomju sociālistiskās republikas". Tika atgādināts, ka jautājums radies saskaņā ar PSRS priekšlikumu Dumbartonoksas konferencē un nepieciešamību parakstīt pamieru ar Somiju. PSRS bija atteikusies piedalīties Kara noziegumu komisijā Londonā lielā mērā tāpēc, ka netika atbalstīts tās priekšlikums.

Līdzīgas prasības netika izvirzītas AN Hot-springsas konferencē pārtikas un lauksaimniecības jautājumos (1943. g. maijā–jūnijā), AN palīdzības organizācijas UNRRA (*United Nations Refugees and Relief Administration*) padomes sēdē Atlantiksitijā (1943. g. nov.) un AN konferencē valūtas un finanšu jautājumos Bretonvudā (1944. g. jūl.), kā arī PSRS jau bija akceptējusi pastāvīgā locekļa vietu plānojamā AN Drošības Padomē. Britu valdība 1944. gada jūnijā dominijām bija nosūtījusi viedokli, ka nevar PSRS priekšlikumu akceptēt, jo tas nozīmētu atzīt Ukrainas PSR un Baltkrievijas PSR tiesības uz Polijas austrumu daļu, kā arī Baltijas valstu inkorporāciju. Tika atzīmēts, ka no britu interešu viedokļa būtu labāk, ka PSRS būtu tikai viena (nevis 16 vai 17) balsis, lai gan ar visu to PSRS nebūtu pārsvara pār Rietumu valstu balsīm. Pat ja PSRS kontrolētu vēl Austrumeiropas valstis, tai kopā būtu 22–24 balsis.⁶² Tika atzīts, ka uz papīra padomju republikām ir lielāka autonomija nekā Indijai, un ka tieši tāda, iespējams, varētu būt PSRS argumentācija. Britu dominijas starptautiskajās konferencēs ir parādījušas, ka tās pašas nosaka savu politiku. Ir skaidrs, ka ASV valdība, Senāts un sabiedrība neatbalstīs situāciju, kur ASV būtu tikai 1 balss, bet PSRS — 17. Britu politikas mērķis šajā jautājumā būtu padarīt pasaules organizācijas darbu efektīvu un izvairīties no domstarpībām gan ar PSRS, gan ASV. Piedāvājot valdības rīcības izskatīšanai dažādus variantus, A. Īdens konstatēja, ka PSRS labi apzinās — Lielbritānija un ASV var neatbalstīt Maskavas priekšlikumu par 16 republikām.⁶³

Jaltas konferences (1945. g. 4.–11. febr.) 4. plenārsēdē 7. februārī PSRS ārlietu komisārs V. Molotovs izvirzīja jautājumu par padomju republiku kvalificēšanu par ANO dibinātājvalstīm. Viņš balstīja savu nostāju uz izmaiņām PSRS konstitūcijā.⁶⁴ ASV noraidīja šo PSRS priekšlikumu, pretējā gadījumā pieprasot balsstiesības visām toreizējām 48 ASV pavalstīm.⁶⁵ PSRS piekāpās, un V. Molotovs

izteicās, ka PSRS tagad izvirza šo jautājumu citādāk nekā Dumbartonoksā un ka PSRS būtu apmierināta ar triju vai vismaz divu republiku uzņemšanu. Tika piedāvātas trīs republikas: Ukrainas PSR, Baltkrievijas PSR un Lietuvas PSR, jo šīs republikas nesušas vislielākos upurus karā un tajās nacistiskās Vācijas karaspēks iebruka vispirms.⁶⁶ F. Rūzvelts izteicās, ka V. Molotova ierosinājums jāizvērtē, bet tas neatbilst principam — katrai dalībvalstij būtu viena balss.⁶⁷

8. februārī ārlietu ministru sēdē V. Molotovs atkārtoja priekšlikumu. Britu ārlietu ministrs A. Īdens ierosināja samazināt republiku skaitu uz divām, bet amerikāņu delegācijas vadītājs E. Stetiniuss apsolīja konsultēties ar ASV prezidentu un sniegt atbildi līdz dienas beigām.⁶⁸ Ievērojot sēdē notikušo diskusiju, sēdes beigās ASV delegācija iesniedza memorandumu, kurā argumentēja pret padomju republiku iekļaušanu ANO dibinātājvalstu skaitā.⁶⁹ Tomēr 5. plenārsēdē 8. februāra pēcpusdienā tika paziņots par divu padomju republiku akceptēšanu par ANO dibinātājvalstīm, ko arī vienojās atbalstīt ASV un Lielbritānijas delegācijas.⁷⁰ ASV nevarēja piekrist atzīt Lietuvu par padomju republiku. Nezināmu iemeslu dēļ ASV prezidentam F. Rūzveltam nenācās paust savu nostāju, jo PSRS atsauc Lietuvas PSR kandidatūru. Iespējams, PSRS saprata, ka ASV nepiekrītis šādam kompromisam (tāds bija ASV delegācijas lēmums), bet PSRS bija ļoti ieinteresēta ANO pastāvēšanā un Ukrainas un Baltkrievijas līdzdalībā.⁷¹ Tādējādi J. Staļina shēma par vismaz vienas Baltijas republikas atzīšanu tika noraidīta. Tuvāku informāciju par ārlietu ministru apspriedi, kuras laikā PSRS bija spiesta atteikties no Lietuvas PSR kandidatūras, līdz šim nav izdevies atrast.⁷²

Sanfrancisko konference

Sanfrancisko konferencē (1945. g. 25. apr.–26. jūn.) tika parakstīta ANO Harta. (Tā stājās spēkā 1945. g. 24. oktobrī, ko uzskata par ANO dibināšanas dienu.) Saskaņā ar Jal-

tā panākto kompromisu, Sanfrancisko konference 30. aprīlī atbalstīja PSRS priekšlikumu iekļaut ANO dalībvalstu skaitā Ukrainas PSR un Baltkrievijas PSR. Padomju Savienībai tika piešķirtas trīs balsis.⁷³ Drošības padomes balsošanas procedūras jautājumā ASV un Lielbritānija atkāpās no Dumbartonoksas priekšlikuma. 1944. gada decembrī F. D. Rūzvelts vēstulē J. Staļinam piekrita lielvalstu vienbalsības principam, ko Sanfrancisko konferencē apstiprināja arī ANO Hartas tekstā.⁷⁴ Tas nozīmēja PSRS veto Baltijas jautājumā. Šajā jautājumā J. Staļins palika nepiekāpīgs, savukārt ASV un Lielbritānijai bija svarīga PSRS piedalīšanās ANO.

Latvijas sūtņu Lielbritānijā un ASV rīcība

Latvijas sūtņi Lielbritānijā un ASV (attiecīgi K. Zariņš un A. Bīlmanis) kara gados regulāri izstrādāja, formulēja un puda Latvijas valsts oficiālo viedokli, informēja Rietumvalstu valdības par abu svešo varu noziegumiem pret Latvijas valsti un tautu.

Neskatoties uz Lielbritānijas ĀM pārstāvju izvairīgo nostāju attiecībā uz kontaktiem un oficiālo saraksti ar Baltijas valstu sūtņiem, arī kopš sava statusa izmaiņas 1942. gada augustā⁷⁵ K. Zariņš turpināja piesūtīt ziņojumus par okupācijas varu noziegumiem pret Latvijas tautu un valsti. Apstākļos, kad abas svešās varas sagādāja Latvijai daudz dzīvā spēka un materiālo zaudējumu (latvieši gāja bojā abās frontes pusēs, nacistu nometnēs Latvijā un Austrumeiropā un padomju Gulaga nometnēs Sibīrijā), K. Zariņš nemaz nevarēja rīkoties citādi, lai gan politiskas informācijas piesūtīšanas turpināšana varēja apdraudēt Latvijas diplomātu statusu Lielbritānijā. Saraksti ar Baltijas valstu sūtņiem Lielbritānijas ĀM neveicināja un neuzskatīja to par oficiālu, tomēr britu ārlietu resora pārstāvju gatavotie dokumenti liecina, ka to sagatavošanā Baltijas sūtņu sniegtā informācija par stāvokli Baltijā vismaz daļēji tikusi izmantota.

Piemēram, 1944. gada 2. februārī K. Zariņš Londonā un 14. februārī A. Bīlmanis Vašingtonā iesniedza lūgumu sabiedroto sūtņiem ar aicinājumu šo valstu valdībām deleģēt savus pārstāvjus novērotājus gadījumā, ja padomju karaspēks no jauna okupētu Baltiju.⁷⁶ Pēc tam kad padomju karaspēks 1944. gada jūlijā atkal ienāca Latvijā, A. Bīlmanis 5. augustā iesniedza skaidrojošu notu ASV Valsts departamentam par PSRS rīcību.⁷⁷ K. Zariņš 22. augustā atkārtoti iesniedza britu ārlietu ministrijā vēstuli, kurā vēlreiz norādīja uz starptautiskas komisijas nepieciešamību, lūdzta palīdzēt novērst latviešu tautas fizisku iznīcināšanu.⁷⁸ K. Zariņš 1944. gada 14. decembrī rakstīja A. Bīlmanim, ka piesūta ziņas par pārestībām Latvijai un protestus arī tad, ja tas rezidences valstij nepatīk.⁷⁹

Saistībā ar K. Zariņa 1944. gada 22. augusta notu, britu ĀM izvērsās domu apmaiņa. Tika uzsvērts, ka nav pamata šaubīties par padomju NKVD, tāpat kā nacistiskās Vācijas, noziegumiem Latvijā. Tomēr tika konstatēts, ka “mēs nevaram neko darīt attiecībā uz krieviskiem”.⁸⁰

Britu ĀM Ziemeļu departamenta direktors K. Varners (*Warner*) 1944. gada 31. augustā visai izvairīgi raksturoja savu kontaktu līmeni ar Baltijas valstu pārstāvjiem. Viņš atzīmēja, ka dažkārt ir sūtījis juridiski nesaistošas apstiprinājuma vēstules “bijušajiem Baltijas valstu sūtņiem” uz viņu “pusoficiālajām” vēstulēm kā pieklājības izpausmes, bet šis gadījums ir atšķirīgs. K. Varners skaidroja — K. Zariņš saprotot, ka britu ĀM neapstiprinās oficiālu notu saņemšanu no viņa un viņa Baltijas kolēģiem, ir uzrakstījis aicinājumu britu valdībai pusoficiālas vēstules formā. K. Varners atzina, ka jau pirms ilga laika saņēmis britu ĀM vadības instrukcijas neapspriet politiskus jautājumus ar Baltijas pilnvarotajiem ministriem, un viņi ilgāku laiku neveica mēģinājumus tikt ar K. Varneru. Viņš nevēlētos, lai baltiešu sūtņu vizītes atjaunotos. K. Varners vienlaicīgi atzina, ka K. Zariņa vēstules par stāvokli Latvijā “ir smagi lasīt”.⁸¹

Iespējams, šādam K. Varnera rakstveida paskaidrojumam bija kāds iemesls — augs-tākas vadības pieprasījums vai dokuments tapis kā attaisnojums, kāpēc K. Varners tomēr iepazīties ar K. Zariņa vēstuli par nacistu un padomju noziegumiem Latvijā.

Neatkarības atgūšanas iespēju Latvijas sūtņi saistīja ar Lielbritānijas un ASV uzvaru Otrajā pasaules karā.⁸² Baltijas valstu pārstāvju raizes īpaši pieauga triju lielvalstu (PSRS, ASV, Lielbritānija) starptautisko konferenču laikā. Kara beigās pastāvēja nopietnas bažas, ka ASV valdība varētu piekrist PSRS diplomātiskajam spiedienam slēgt triju Baltijas valstu pārstāvniecības — par šo bīstamību Baltijas valstu diplomātisko pārstāvniecību diplomāti bija uzzinājuši.⁸³

Latvijas sūtņi daudzkārt, īpaši kara beigu posmā, kad izšķīrās jautājums par pēckara Eiropas sadalījumu, uzsvēra, ka latvieši arvien uzskatījuši sevi par piederīgiem pie Rietumu civilizācijas. Neskaidrs bija jautājums, kur tiks novilkta PSRS rietumu robeža. Sūtņi cerēja — ja baltiešiem būtu iespēja izteikt savu viedokli un viņi izteiktu vēlēšanos nepārprotamā veidā būt kopā ar Rietumeiropu un nevis PSRS, tad baltiešus droši vien uzklautu tāpat kā visus citus.⁸⁴

Baltijas valstu pārstāvji cerēja uz to, ka uzvarā pār Vāciju vislielāko ieguldījumu dos Lielbritānija un ASV un līdz ar to tieši šīm valstīm būs galvenā ietekme pēckara Eiropas noregulējumā un valstu neatkarības atjaunošanā. Tomēr vēlāk izrādījās, ka galvenais ieguldījums un ietekme bija Padomju Savienībai.

Lielbritānijas nostāja Atlantijas hartas interpretācijas jautājumos

Lielbritānijas ĀM nostājā kopš 1943. gada atklājās arvien vairāk centienu interpretēt Atlantijas hartas principus Baltijas valstu interesēm nelabvēlīgi, pat atkāpties no deklarētajiem principiem, nereti aizbildinoties ar šo principu vispārīgumu. Piemēram, ĀM dar-

binieks Dž. Robertss (*Roberts*) 1943. gada 9. janvārī izteica uzskatu, ka var atrast veidu, kā interpretēt Atlantijas hartu, lai tā dotu iespēju sasniegt būtiskus stratēģiskus mērķus un zināmu gandarījumu britu sabiedrotajiem Eiropā.⁸⁵

Gatavojot atbildi uz britu parlamenta locekļa Martina jautājumu britu ārlietu ministram par to, kādas sarunas ir bijušas vai attīstās starp AN valstu valdībām par pasākumiem, lai nodrošinātu visu Eiropas valstu brīvību un pašnoteikšanos saskaņā ar Atlantijas hartas principiem, britu ĀM locekļi apmainījās viedokļiem. ĀM departamenta vadītājs S. Huds (*Hood*) atzina, ka neesot iespējams formulēt standarta ceļu, kādā tautas var īstenot savas tiesības izvēlēties valdības formu, un jāšaubās, vai sarunas starp Apvienotajām Nācijām šajā fāzē var būt lietderīgas.⁸⁶

Plašā piezīmē Dž. Robertss uzsvēra, ka viens no AN principiāliem mērķiem ir atjaunot savām dalībvalstīm suverēnās tiesības, kuras tām atņēma “ass” valstis.⁸⁷ Ar “ass” valstu sagrāvi tiks likvidētas to uzurpētās tiesības un vara. Diez vai varēs sacīt, ka AN darbosies Atlantijas hartas garā, ja noliegs, ka šīs tiesības un varu varētu īstenot kāds cits, izņemot valdību, kas apmierina un kas pārstāv vietējos iedzīvotājus. Ja AN veiks pasākumus vēlēšanu brīvības nodrošināšanā saskaņā ar Rietumu demokrātijas idejām, tad vietējās tautas nevarēs teikt, ka AN ir ienākušas nelūgtas un iejaucas to tiesībās izvēlēties savu valdīšanas formu. Dž. Robertss secināja, ka neiespējami šajā brīdī spriest par to, kādi spēki būs AN rīcībā “tajā Eiropas daļā”.⁸⁸

1943. gada 8. jūnijā britu ĀM sagatavoja memorandu “Atlantijas hartas tiesiskā ietekme”. Tajā tika apgalvots, ka iespējamā neveiksme īstenot hartā deklarēto nostāju būtu neveiksme politiskajā, nevis tiesiskajā sfērā, un neveiksme arī morālajā sfērā. Tomēr Atlantijas harta ir saistīta ar citiem starptautiskiem dokumentiem: AN Deklarāciju, britu–padomju alianses līgumu, britu–

padomju–persiešu alianses līgumu. Memorandā tika uzsvērts, ka pašlaik nav vietas Atlantijas hartas punktu detalizētai interpretācijai, jo harta ir politikas deklarācija un politisks instruments. Saistībā ar hartu tika atzīmētas trīs īpatnības: 1) harta deklarē noteiktus principus, bet detalizēti nenosaka šo principu pielietojumu — tie jāizstrādā, skatoties pēc apstākļiem katrā konkrētā gadījumā, kad tādi radīsies; 2) harta nosaka noteiktu politiku — tā neparedz vai neaicina tās pievienotājvalstis uz kādu darbību vai kādiem īpašiem līdzekļiem šīs politikas īstenošanā; 3) harta vispārējā veidā izvirza konkrētus mērķus, cerības un ideālus — tā neaicina pievienotājvalstis īstenot visus vai kādus no šiem mērķiem, cerībām vai ideāliem katrā konkrētā gadījumā un ignorē apstākļus, ar kuriem tām būtu jāsaskaras.⁸⁹

1943. gada 4. septembrī britu ĀM sagatavoja memorandu “Ienaidnieka teritorijas pāreja uz Sabiedroto valstu suverenitāti kā kara sekas: Atlantijas hartas nozīme”. Runājot par problēmas tiesisko aspektu, dokumentā uzsvērts, ka Atlantijas hartas parakstītājvalstis nemeklē kādu gandarījumu — teritoriālā vai citā veidā; ienaidnieka valstu teritorijas, bāzes, salas un kolonijas varētu pāriet kāda starptautiska režīma kontrolē. Skaidrojot hartas tiesisko izpratni, tika izdarīta atsauce uz minēto 1943. gada 8. jūnija memorandu, kurā bija uzsvērts — harta nav starptautisks līgums tā stingrā izpratnē, bet ļoti vispārīga politikas deklarācija, un to nevar interpretēt kā juridiski saistošu dokumentu. Tika minēts, ka tās valstis, kas parakstījušas hartas principus, neved karu ar mērķi palielināt uzvarētājvalstu teritoriju. Par problēmas politisko aspektu tika uzsvērts, ka problēmas risinājums visvairāk atkarīgs no tā, cik lielā mērā valstis ir iesaistītas šajos “gandarījumos” teritoriālā ziņā. Dokumentā secināts, ka tas drīzāk ir mēģinājums noteikt hartas nozīmi un labot iespaidu, ka harta ir negrozāma (sastingusi — *rigid*) un absolūta.⁹⁰

Lielbritānijas nostāja PSRS rietumu robežu atzišanas jautājumos

Britu vēstniecības PSRS diplomāts P. Krostvaits (*Crosthwaite*) savā 1943. gada 2. septembra ziņojumā no Kuibiševas pievērta uzmanību plašajām Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR nodibināšanas 3. gadadienas svinībām PSRS, kā arī to svinību atainojumam padomju presē. Piemēram, laikraksts "Izvestija" bija atzīmējis triju republiku t. s. Tautas parlamentu 1940. gada lēmumu "spontāno raksturu". Britu diplomāts norādīja, ka PSRS propagandā Baltijas jautājumā lietoja terminus "valsts" un "nacionālās vienības". Britu diplomāts uzskatīja, ka PSRS vēlas radīt iespaidu ārzemēs, ka Padomju Savienība ir cita Britu impērija, kuras ietvaros Baltijas valstis varētu baudīt domīniju statusu. Pēc diplomāta domām, tā Maskava centās īstenot divus mērķus: 1) paturēt Baltijas valstis savā sastāvā; 2) apklusināt kritiķus ārzemēs, kuri apsūdzēja PSRS par ekspansionistiskiem mērķiem. Vienlaikus tas nozīmēja Maskavas signālu citām AN dalībvalstīm, ka padomju valdība uzskata Baltijas jautājumu par iekšpolitisku jautājumu, kurā ārvalstis nedrīkst iejaukties.⁹¹

1943. gada 2. septembrī ar PSRS vēstnieku Lielbritānijā I. Maiski tikās britu politiskais darbinieks B. Lokarts (*Lockhart*), kuru PSRS joprojām uzskatīja "ārpus likuma" par viņa darbību Krievijas pilsoņu kara laikā. Sarunas laikā I. Maiskis pievērsās Baltijas valstu jautājumam. Vēstnieks pauda izpratni, ka amerikāņiem ir grūti apspriest šo jautājumu prezidenta vēlēšanu priekšvakarā. Bet Eiropa esot "angļu-krievu problēma", un amerikāņi varētu dot priekšroku šīs problēmas atstāšanai britu un krievu ziņā. Četru piecu mēnešu laikā padomju karaspēks, iespējams, atkal būs Baltijas valstīs, un tad tas būs noticis fakts (*fait accompli*), kas Britānijai būs jāakceptē.⁹²

1943. gada 17. septembrī britu ĀM atzīmēja, ka amerikāņi būtu neapmierināti, ja

Baltijas valstu jautājums tiktu atrisināts starp PSRS un Lielbritāniju, un varētu uzskatīt to par precedentu. Ja briti dotu amerikāņiem iespaidu, ka briti vēlas Eiropas jautājumus risināt kopā ar PSRS un ne ar ASV, tas varētu radīt lielas domstarpības ne tikai britu-amerikāņu attiecībās, bet arī britu attiecībās ar domīnijām, kuras uzskata, ka ASV piedalīšanās ir nepieciešama Eiropas problēmu atrisināšanai. Britu ĀM vadošās amatpersonas atsaucās uz ASV nostāju un secināja — ASV Valsts departaments vienmēr ir uzskatījis, ka Baltijas valstu jautājumu nedrīkst, ja vien iespējams, pacelt pārāgri un nesagatavoti (*prematurely*). ASV ārlietu resors uzskata, ja PSRS vēlreiz okupēs Baltiju, amerikāņu sabiedriskās domas nopietns spiediens uz ASV administrāciju nesekos. Lielbritānijas Ārlietu ministrija izteica šaubas, vai ASV prezidentu ASV sabiedriskā doma kritizēs morālā aspektā par "atļauju Krievijai paņemt Baltijas valstis". Drīzāk prezidents tiktu kritizēts par vairākiem citiem ārpolitiskiem lēmumiem apstākļos, kad F. Rūzvelts bija ieinteresēts mazināt kritiku pirms kārtējām prezidenta vēlēšanām ASV 1944. gada novembrī.⁹³

1943. gada 6. oktobra telegrammā no Angoras britu sūtnis Turcijā, bijušais britu sūtnis Latvijā, H. Nečbulls-Hjūdžesens (*Knatchbull-Hugessen*) ziņoja par PSRS viedokli, ka Vācijas un tās satelītvalstu anektētām teritorijām jāatgūst neatkarība, bet padomju valdība neuzskata par aneksiju to teritoriju atgūšanu, kuras Krievijai piederēja līdz 1914. gadam; līdz ar to diskusijas par Baltijas valstu iekļaušanu PSRS nedrīkst tikt "atkal atvērtas (*cannot be re-opened*)".⁹⁴

1943. gada 7. oktobrī tika sagatavots britu ĀM viedoklis par ASV prezidenta F. Rūzvelta ideju atļaut iedzīvotāju emigrāciju no teritorijām, kuras PSRS varētu no jauna pārņemt. Par šo F. Rūzvelta ideju britu vēstniecība no Vašingtonas pirmo reizi bija ziņojusi jau 1942. gada 1. aprīlī. F. Rūzvelts cerēja — J. Staļins varētu piekrist idejai, ka minēto apgabalu iedzīvotājiem, kuri vēlētos emigrēt

no savas dzimtenes, tiktu atļauts doties pro-
jām, līdzī paņēmot savu kustamo īpašumu.
Kad 1942. gada pavasarī norisinājās britu-
padomju sarunas par alianses līgumu, briti
izstrādāja līgumprojektā attiecīgu punktu, bet
V. Molotovs to noraidīja. Taču britu sarunve-
dējiem bija licies, ka V. Molotovs neiebilstu,
ja šāds priekšlikums tiktu ierobežots tikai uz
nacionālo minoritāšu pārstāvjiem.⁹⁵

Tāpēc 1943. gada 8. oktobrī Lielbritā-
nijas ĀM departamenta direktors V. Malkins
(*Malkin*) rakstīja, ka ideja atļaut lietuviešiem,
latviešiem, poļiem, rumāņiem u.c. iedzīvo-
tājiem, kuri izrādītos atkal PSRS inkorporē-
tās teritorijās, emigrēt no savas dzimtenes,
nebūtu pieņemama V. Molotovam. Ja šāda
ideja tomēr būtu pieņemama krieviem, va-
rētu rasties problēmas sakarā ar to, kādus
“pārņemto teritoriju” (*transferred territories*)
iedzīvotājus uzskatīt par nacionālo majoritāti
vai minoritāti. Galarezultātā V. Malkins seci-
nāja, ka neesot iespējams atrast formulējumu
izceļotāju jautājumā, kas vienlīdz apmierinā-
tu gan PSRS vadītājus, gan ASV prezidenta
iebildumus minētajā jautājumā.⁹⁶

Briti atzīmēja ASV preses pamanīto, ka
ASV valsts sekretārs K. Halls 1943. gada
15. novembrī preses konferencē un 18. no-
vembrī uzrunā ASV Kongresa locekļiem bija
deklarējis vispārējo principu — katrai nācijai
būs tiesības izvēlēties savu pārvaldes formu.
Saskaņā ar britu laikraksta “The Times” zi-
ņām, tad, kad K. Halls sacīja, ka arī Baltijas
tautām ir tiesības izvēlēties savu valdību, vi-
ņam tika uzdoti konkrēti jautājumi. K. Halls
izvairīgi atbildējis, ka par to detaļās varētu
runāt vēlāk. Kad K. Hallam preses konferen-
cē jautāja, kā atbrīvotās tautas varētu īstenot
pašnoteikšanās tiesības, ASV valsts sekretārs
norādīja, ka šis jautājums varētu modificēties
katrā konkrētā gadījumā.⁹⁷

1944. gada 16. janvārī britu Kara kabi-
neta vadītājs V. Čērčils pieprasīja ārlietu mi-
nistram A. Īdenam sniegt informāciju, kādas
ir izmaiņas Baltijā kopš 1942. gada pava-
sara, kad V. Čērčils noraidīja Baltijas valstu

iekļaušanas PSRS atzīšanu. Premjerministrs
secināja, ka krievi drīz atkal pārņems šīs teri-
torijas un briti nemēģinās dabūt viņus no Bal-
tijas ārā. V. Čērčils dokumentā atgādināja —
kad J. Staļins Teherānā runājis par Austrum-
prūsijas pārņemšanu, briti neko nav teikuši
par Baltijas valstīm. Premjers apzinājās, ka
ši jautājuma minēšana var radīt satraukumu
ASV prezidenta vēlēšanu gadā, kā arī britu
parlamenta Pārstāvju palātā var notikt uzbru-
kumi valdībai, ja Lielbritānija nolems izlemt
šo valstu likteni. V. Čērčils lūdza A. Īdena
skaidrojumu par britu viedokli Krievijas rietu-
mu robežu jautājumā.⁹⁸

1944. gada janvārī K. Varners saskaņā
ar britu premjera V. Čērčila mutisku piepra-
sījumu ārlietu ministram A. Īdenam sniedza
informāciju par PSRS rietumu robežas jautā-
juma stāvokli, nacistu un padomju darbību
Baltijas valstīs. K. Varners atzīmēja — Krie-
vija uzskata, ka 1940. gadā Baltijas tautas
ir “iebalsojušas sevi” PSRS. Kopš Baltijas
republiku atzīšanas jautājums netika iekļauts
1942. gada Lielbritānijas un PSRS alianses
līgumā, Maskava, šķiet, esot apmierināta, jo
vēlāk nav izvirzījusi šo jautājumu. Britu dip-
lomāts uzsvēra, ka Baltijas tautas nobalsoja
par iestāšanos PSRS, jo 1940. gadā nebija
plebiscīta par šo jautājumu, bet gan vēlēša-
nas. Rādot padomju varas darbību Latvijā,
K. Varners atzīmēja arī plašās deportācijas.
K. Varners atzina, ka nacistiskā Vācija savu-
kārt izmantoja Baltijas resursus, lai mobili-
zētu vīriešus karaspēkā, neņemot vērā vietē-
jo iedzīvotāju vēlmes un izjūtas. K. Varners
ieteica piekrist PSRS prasībām robežu jautā-
jumā, bet Baltijas valstu un varbūt arī Somijas
un Rumānijas gadījumā jāsiglabā šī nostāja
neformāli pirms t. s. “miera noregulējuma”
(*peace settlement*). Viņš atzina, ka par Liel-
britānijas attieksmi Baltijas valstu jautājumā
varētu sekot skaļi protesti valstī un ārzemēs
par Atlantijas hartas principu pārkāpšanu, kā
arī domstarpības ar ASV. Tāpēc oficiāli jātur-
pina pieturēties pie oficiālā lēmuma neatzīt
kara laikā notikušās teritoriālās izmaiņas.

Jācenšas pārliecināt J. Staļinu, ka britiem nav nodoma apstrīdēt padomju prasības, bet izskaidrot britu grūtības un jau iepriekš brīdināt viņu par britu nodomu paziņot, ka šos teritoriālos jautājumus jārisina “galīgajā noregulējumā” (*final settlement*) Miera konferencē.⁹⁹

A. Īdens 1944. gada 26. janvārī britu parlamentā apstiprināja V. Čērčila 1940. gada 3. septembra deklarāciju — kara laikā izdarītie grozījumi netiks atzīti un Lielbritānija turpinās pieturēties pie deklarētajiem Atlantijas hartas principiem.¹⁰⁰

Britu un amerikāņu presē visu 1944. gadu turpinājās diskusijas par Lielbritānijas un ASV nostāju Atlantijas hartas interpretācijas jautājumos.¹⁰¹ S. Velless 1944. gada decembrī deklarēja, ka amerikāņi turas pie principa, ka atbrīvotajās valstīs atbalstīs tikai demokrātiski ievēlētās valdības.¹⁰²

Gatavojot atbildi uz britu parlamentārieša H. Viljamsa (*Williams*) jautājumu, vai britu valdība joprojām atzīst Latvijas, Igaunijas un Lietuvas valdības, britu ĀM amatpersona Vilsons (*Whilson*) 1944. gada 20. decembrī norādīja, ka neatkarīgas Baltijas valstu valdības ir beigušas pastāvēt 1940. gadā, bet vajadzētu atbildēt, ka britu valdība neplāno atzīt nekādas valdības šajā reģionā līdz kara beigām. Tika sagatavots arī plašāks informatīvs materiāls “Nacionālās valdības Baltijas teritorijās”, kur tika aplūkots Igaunijas valdības atjaunošanas mēģinājums 1944. gada 18. septembrī, sūtņa K. Zariņa piesūtītās ziņas par Latvijas Centrālo Padomi un pievienoto “pēdējā demokrātiski un tiesiski ievēlētā Latvijas parlamenta prezidenta” P. Kalniņa vēstuli britu ārlietu ministram, kā arī “Lietuvas atbrīvošanas komitejas” 1944. gada 16. februāra deklarācija Lietuvas iedzīvotājiem. Britu ĀM Pētījumu departamenta (*Foreign Office Research Department*; FORD) analītiķu grupai nebija informācijas par Latvijas valdības veidošanu pēc Igaunijas valdības veidošanas mēģinājuma parauga, bet viņi atzīmēja vienotības trūkumu latviešu emig-

rantu vadītāju vidū Zviedrijā. Baltijas valstu pilnvaroto ministru statusa jautājumā Vilsons 1944. gada 20. decembrī sagatavoja uzziņu, kas apstiprināja 1942. gada 6. augustā sūtņiem paziņoto lēmumu par viņu statusa pazeminājumu saglabāšanos spēkā.¹⁰³

1944. gada 21. decembrī Lielbritānijas ārlietu ministrs A. Īdens deklarēja, ka britu valdība nav atzinusi nekādas valdības Latvijas, Igaunijas un Lietuvas republikās kopš izmaiņām, kuras notika 1940. gada jūnijā.¹⁰⁴

1945. gada 17. janvārī A. Īdens atbildēja uz parlamentārieša sera A. Soutbija (*Southby*) jautājumu, kurā datumā britu valdība saņēma Baltijas valstu sūtņu deklarācijas, ka viņu pārstāvētās republikas vēlas saglabāt savu neatkarību un nevēlas kļūt par PSRS sastāvdaļu. A. Īdens atbildēja, ka britu valdība no Baltijas valstu sūtņiem attiecīgas vēstules saņēma 1940. gada 23. jūlijā. A. Īdens izvēlējās atbildēt uz A. Soutbija tālāko jautājumu, vai ārlietu ministrs ir lasījis ASV prezidenta paziņojumu par mazo tautu tiesībām uz savu neatkarību un vai Baltijas valstu gadījumā var pielietot Atlantijas hartas principus.¹⁰⁵

1945. gada 11. aprīlī tika sagatavots britu ĀM dokuments “Baltijas valstis”. Tajā tika apgalvots, ka, neskatoties uz to, ka 1942. gada alianses līgumā starp Lielbritāniju un PSRS netika iekļauts punkts par Baltijas valstu iekļaušanas Padomju Savienībā atzīšanu, PSRS uzskata, ka britiem ir vismaz morāls pienākums pievienoties viņu izpratnei par Baltijas valstīm. Tika paskaidrots — tā kā britu valdība neatzīst Baltijas valstu iekļaušanu, tad tā izvairās publiski paziņot savu viedokli Baltijas valstu suverenitātes jautājumā. Valdībā ir vienošanās gadījumos, ja britu valdības viedokli pieprasīs Anglijas tiesas, sniegt atbildi, ka kopš 1940. gada *de facto* valdības pilnvaras Baltijas valstu teritorijā īsteno padomju valdība, izņemot periodu, kad teritorijas atradās vācu okupācijā. Kad jautā par Baltijas valstu valdību atzīšanu, britu valdība atbild, ka nav atzinusi nevienu valdību Baltijā kopš 1940. gada jūnija notikumiem.

Dokumentā bija atgādināts, ka Baltijas valstu sūtņu uzvārdi pārvietoti Diplomātiskā saraksta beigās papildu pielikumā, jo viņiem neesot valdību, ko pārstāvēt. Tomēr viņiem atļauts saglabāt savas diplomātiskās privilēģijas personālā statusā. Tika nolemts, ka gadījumā, ja parlamentārieši “spiestu” ārlietu ministru uz detalizētākiem paskaidrojumiem, ministrs varētu atbildēt, ka Lielbritānija nav atzinusi izmaiņas Baltijas valstu statusā kopš 1940. gada, bet, ka statusa jautājums būtu atrisināms Miera konferencē.¹⁰⁶

1945. gada 7. februārī britu parlamentā ĀM pārstāvim tika uzdots jautājums ar lūgumu precizēt, vai Atlantijas hartas principi, kas paredz, ka teritorijas nevar pāriet no vienas valsts otrai bez to iedzīvotāju piekrišanas, nevar *ipso facto* (saskaņā ar likumu) piemērot ienaidnieka valstīm. Tika atbildēts — britu valdība neuzskata, ka katrs hartas nosacījums nozīmētu, ka ienaidnieka teritorijas pāreja nekādos apstākļos nevarētu notikt bez tās pašreizējo iedzīvotāju piekrišanas. ĀM pārstāvis neatbildēja uz jautājumu, uz kurām valstīm Atlantijas harta attiecas.¹⁰⁷

Resora ietvaros britu ĀM pārstāvis P. S. Falls (*Falla*) 1945. gada 14. februārī atzina, ka britu premjers nekad nav apgalvojis, ka būtu kādas valstis, uz kurām nevarētu attiecināt Atlantijas hartas noteikumus. Tomēr viņš bija devis skaidru mājienu, ka hartu nevarētu attiecināt uz ienaidnieka kontrolē esošām valstīm. Tieši to savā atbildē 1944. gada 17. februārī britu parlamentā bija paziņojis ārlietu ministrs A. Īdens.¹⁰⁸ Šādā aspektā radās jautājums par tobrīd vācu okupācijā esošajām Baltijas valstīm, tomēr citā parlamenta jautājumu un atbilžu reizē britu premjermministra vietnieks R. Etlis (*Atlee*) neatbildēja uz tiešu jautājumu, vai Atlantijas harta attiecas uz Latviju, Lietuvu un Igauniju.¹⁰⁹

Jaltas konference

PSRS, ASV un Lielbritānijas Jaltas konferencē (1945. g. 4.–11. febr.) atkal tika uzsvērtas katras tautas tiesības izvēlēties sev

pārvaldes formu. Tika pieņemta “Deklarācija par atbrīvoto Eiropu”, kas saskaņā ar Atlantijas hartu prasīja demokrātisku iekārtu un katras tautas tiesības pēc pašas ieskatiem risināt savas politiskās un ekonomiskās problēmas.¹¹⁰ Šī deklarācija principā skāra Baltijas valstis. Tomēr deklarācijas teksts bija tik vispārīgs. Tas ļāva Padomju Savienībai to interpretēt pēc vajadzības. Bija skaidrs, ka Austrumeiropā nenotiks referendumi, kurus kontrolētu starptautiskie novērotāji, jo tam nepiekrita PSRS. Tomēr tās dalība ANO bija absolūti nepieciešama.¹¹¹ Kompromisa rezultātā Jaltā praktiski visa Austrumeiropa nonāca PSRS kontrolē.¹¹² PSRS ieņēma ļoti stingru un nepieņemamu nostāju par tās 1941. gada rietumu robežu atzīšanas nepieciešamību. Deklarācijas teksta vispārīguma dēļ ASV un Lielbritānija paturēja sev tiesības turpināt neatzīt *de iure* PSRS teritoriālo ekspansiju Baltijā.

Vēstures literatūrā ir izteikts arī viedoklis, ka 1945. gada pavasarī J. Staļins gribēja ātrāk panākt, lai visa Baltijas teritorija (arī Kurzeme) nonāktu PSRS kontrolē. Iespējams, viņš apzinājās, ka neokupēta Baltijas teritorija varētu dot Rietumvalstīm vai Baltijas valstu diplomātiem Rietumvalstīs iemeslu runāt par labu Baltijas valstu neatkarībai.¹¹³

Lielbritānijas un ASV pozīcija baltiešu bēgļu jautājumā

Baidoties no jauna padomju armijas iebrukuma, 1944. gada rudenī–1945. gada pavasarī desmitiem tūkstošu bēgļu no Kurzemes laivās devās uz Rietumiem, jo nevēlējās piedzīvot PSRS otrreizējo okupāciju. Daļa no viņiem nonāca Rietumu sabiedroto lielvalstu okupācijas zonās Vācijā. Vēl pirms kara beigām Latvijas sūtņi aicināja ASV un Lielbritānijas valdības nenodot latviešu bēgļus PSRS civilajām vai militārajām (repatriācijas) iestādēm un neuzskatīt viņus par ienaidnieka — Vācijas — sabiedrotajiem.¹¹⁴

1945. gada 11. februārī Jaltas konferencē parakstītās vienošanās starp ASV–PSRS

un Lielbritāniju–PSRS par padomju pilsoņu repatriāciju no Vācijas¹¹⁵ nedefinēja terminu “padomju pilsoņi”. 1945. gada 24. martā ASV valsts sekretārs E. Stetiniuss informēja Lielbritānijas vēstniecību Vašingtonā, ka saistībā ar to, ka ASV neatzīst nekādas kara izraisītās teritoriālās izmaiņas Eiropā, latvieši, lietuvieši, igauņi un poļi, kuru dzīvesvietas atradās uz austrumiem no 1939. gada demarkācijas līnijas vai t. s. Kerzona līnijas, nevar tikt repatriēti uz PSRS, ja viņi nepieprasa PSRS pilsonību. Pēc ASV uzskata, Lielbritānija neoficiāli atbalstīja šo viedokli.¹¹⁶

PSRS uzskatīja, ka bēgļi no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ir uzskatāmi par PSRS pilsoņiem. Kopš Otrā pasaules kara beigām PSRS pieprasīja ASV, Lielbritānijai un Francijai, lai saskaņā ar Jaltas konferencē panākto vienošanos visi Rietumvalstu okupācijas zonās esošie baltieši tiktu pakļauti repatriācijai, vienalga — brīvprātīgi vai piespiedu kārtā. Rietumvalstis vienošanos par karagūstekņu un civilpersonu repatriāciju neattiecināja uz Baltijas valstu iedzīvotājiem, jo viņiem 1940. gadā tika uzspiesta PSRS pavalstniecība šo valstu okupācijas un aneksijas rezultātā.¹¹⁷ Rietumu lielvalstis Baltijas trimdiniekus par PSRS pilsoņiem neuzskatīja un pret viņu gribu Padomju Savienībai neizdeva. 1945. gada 12. maijā Rietumu sabiedrotie pieņēma lēmumu nepieļaut Baltijas valstu pavalstnieku — bēgļu un pārvietoto personu — piespiedu nosūtīšanu uz PSRS kontrolētām teritorijām.¹¹⁸

K. Zariņš 1945. gada 17. maijā notā A. Īdenam atkārtoti rakstīja par latviešu bēgļu Rietumeiropā statusu un uzskaitīja, kādas iespējas starptautiskajā politikā un bēgļu aizstāvēšanā trūkst Latvijai tās okupācijas dēļ: nav trimdas valdības, nav dalībvalsts statusa ANO, nav UNRRA palīdzības, līdz ar to Latvijas bēgļi var vērsties pēc palīdzības tikai pie LR pārstāvniecībām ārvalstīs. K. Zariņš 1945. gada 23. maijā atkārtoti informēja par bēgļu stāvokli Rietumeiropā un norādīja, ka latvieši garīgi liek cerības uz Ap-

vienotajām Nācijām. K. Zariņš 1945. gada 5. jūlijā nosūtīja notu A. Īdenam par gaidāmo lielvalstu konferenci par teritoriālo noregulējumu Eiropā. Sūtnis rakstīja, ka vēlreiz izvirza Viņa Majestātes valdībai jautājumu par taisnīgumu un brīvību latviešu tautai, kura kara laikā kļuva par agresijas upuri un piedzīvo trešo ārvalstu okupāciju. K. Zariņš izteica latviešu tautas cerību, ka Lielbritānija iestāsies par taisnīgumu un tiesiskumu visām valstīm pēckara pasaulē.¹¹⁹ Aicinājums netika uzklauss.

Rietumvalstu nostāja bēgļu jautājumā tika apstiprināta vairākos dokumentos. 1945. gada 2. jūlijā ASV sagatavoja plašāku informāciju par baltiešu bēgļiem, kurā uzsvērts: ASV nav atzinušas Igaunijas, Latvijas un Lietuvas padomju republikas; Jaltas vienošanās attiecas tikai uz personām, ko ASV atzina par PSRS pilsoņiem vienošanās parakstīšanas brīdī; Baltijas republiku pilsoņus ASV neuzskata par PSRS pilsoņiem un nerepatriēs viņus uz padomju okupācijas zonu Vācijā. Tika pausta apņemšanās, ka iespējamu PSRS prasību gadījumā Amerika noraidīs repatriāciju pret šo cilvēku gribu un pamatos to ar baltiešu neatzišanu par padomju pilsoņiem.¹²⁰

1945. gada 1. augustā PSRS delegācija Potsdamas konferencē iesniedza priekšlikumu ASV un Lielbritānijai, pieprasot šo valstu iestādēm Vācijas okupācijas zonās nodot padomju militāro repatriācijas iestāžu rīcībā “padomju pilsoņus — emigrantus” no Baltijas republikām, Rietumukrainas un Rietumbaltkrievijas.¹²¹

PSRS prasība par bēgļu piespiedu repatriāciju viņu “padomju pilsonības” dēļ spieda Rietumu valstis saskaņot savu rīcību un skaidri noteikt savu politiku Baltijā.¹²² Vairākas Rietumu valstis (ASV, Lielbritānija, Beļģija u.c.) kara beigās atteicās repatriēt Baltijas valstu pilsoņus no savas teritorijas. Lielākā daļa latviešu bēgļu, kurus Rietumos sauca par pārvietotajām personām (*displaced persons* — DP), sākotnēji uzturējās bēgļu nometnēs Vācijā, kas bija sadalīta triju

Rietumu valstu un PSRS okupācijas zonās. ASV un Lielbritānija nepakļāvās PSRS spiedienam un atteicās atzīt Baltijas tautu pārstāvjus par PSRS pilsoņiem un izdot tos padomju repatriācijas iestādēm, atskaitot gadījumus, kad viņi paši bija izteikuši vēlēšanos atgriezties. Rietumu lielvalstu nostāja izglāba daudzus tūkstošus igauņu, latviešu un lietuviešu, kuri bija nonākuši britu, amerikāņu vai franču okupācijas zonās Vācijā.¹²³ Par baltiešu bēgļiem rūpējās UNRRA, un viņi tika pielīdzināti sabiedroto valstu bēgļiem.¹²⁴

Lielvalstu atteikšanās no pēckara Miera konferences idejas

1945. gada 14. jūnijā Lielbritānijas ĀM departamenta vadītājs S. Huds sastādīja viedokli par proponējamo Miera konferenci. Lai gan jau visus kara gadus Lielbritānija un ASV bija paudušas nostāju, ka pēckara Eiropas jautājumus risinās starptautiskā Miera konferencē pēc kara beigām, tagad Huds izvirzīja precizētas tēzes. Viņš uzsvēra, ka briti vienmēr lieto formulējumu “miera noregulējums” (*Peace Settlement*) termina “miera konference” (*Peace Conference*) vietā, jo, ņemot vērā 1919. gada Parīzes miera konferences pieredzi, viņi vairs nevēloties “monstrozu” miera konferenci. Galvenais iemesls bija tas, ka pēc Otrā pasaules kara beigām Vācijai nebija centrālas valdības. Līdz ar to tika secināts, ka vismaz vairākus gadus nebūšot izredzes noslēgt “normālu” miera līgumu ar Vāciju. Varu pār Vācijas reģioniem uzņēmušies Sabiedrotie un tie zināmu laiku risinās Vācijas problēmas vienpusīgā kārtā. Tāpēc vispirms jācenšas noslēgt atsevišķus miera līgumus ar Vācijas satelītvalstīm, ieskaitot teritoriālos jautājumus. Otrs variants būtu atzīt pretrunīgo jautājumu tūlītēja atrisinājuma neiespējamību, atteikties no to galīga atrisinājuma miera līgumos un atstāt tos vēlākai izlemšanai vienai miera konferencei vai vairākām miera konferencēm. Dokumenta autors ieteica izvēlēties risinājuma pirmo variantu.¹²⁵ Vēlākā

notikumu attīstība pierādīja, ka Lielbritānija, tāpat kā ASV un PSRS, izvēlējās miera līgumu slēgšanu ar Vācijas satelītvalstīm.

Potsdamas konference

Potsdamas konferencē (1945. g. 17. jūlijā–2. augustā) Antihitleriskās koalīcijas lielvalstu vadītāju 23. jūlija sēdē jaunais ASV prezidents H. Trumens (*Truman*) minēja, ka uzdevums nepieļaut jaunu karu ir Potsdamas konferences un nākotnes miera konferences uzdevums. Apspriežot Kēnigsbergas pilsētas un apgabala pāreju Padomju Savienībai, V. Čērčils uzsvēra — šis padomju priekšlikums nozīmē to, ka tiktu atzīta Lietuvas inkorporācija PSRS, bet ka šī un vairāku citu jautājumu izšķiršana pieder “galīgajai miera konferencei” (*final peace settlement*).¹²⁶

Potsdamas konferencē Sabiedrotās lielvalstis izskatīja PSRS priekšlikumu par teritoriālo jautājumu galīgu noteikšanu Miera noregulēšanā (*peace settlement*) un vienojās par PSRS rietumu robežas līniju, principā piekrita PSRS priekšlikumam par Kēnigsbergas pilsētas un apgabala pāreju PSRS kontrolē “līdz teritoriālo jautājumu galīgam noregulējumam miera kongresā”. ASV prezidents un Lielbritānijas premjerministrs deklarēja, ka viņi atbalstīs Potsdamas konferences priekšlikumu plānotajā miera noregulējumā.¹²⁷

Potsdamas konferencē Rietumu valstu līderiem neizdevās novērst Eiropas galīgo sadalīšanu. Austrumprūsiju sadalīja starp Poliju un PSRS,¹²⁸ taču Maskava iegūto teritoriju vēlāk iekļāva Krievijas PFSR,¹²⁹ nevis Lietuvas PSR. Polija dabūja zemes rietumos un ziemeļos kā kompensāciju par teritoriālajiem zaudējumiem, ko PSRS tai bija nodarījusi austrumos. Konferencē tika noraidīta ASV prasība par dažu Austrumeiropas valstu atzīšanu ar nosacījumu, ja tajās tiks “reorganizētas” sarkanās armijas klātbūtnē veidotās valdības. Potsdamas konferencē Baltijas valstu jautājuma izšķiršanu atstāja miera konferencei,¹³⁰ kura tā arī nekad netika sasaukta. Miera līgumus 1947. gada 10. februārī Parīzē

LETONIKAS AVOTI

noslēdza ar Vācijas bijušajām satelītvalstīm, bet ar pašu Vāciju nenoslēdza starp Rietumu lielvalstīm un PSRS pieaugošo “aukstā kara” domstarpību dēļ, starpvalstu attiecības noregulēja 50. gados jau ar VFR.

1945. gada 26. jūlijā ASV valsts sekretāra v.i. Dž. Grū (*Grew*) informēja ASV pārstāvi Sabiedroto reparāciju komisijā par to, ka nav pamata lolot cerības, ka varētu izteikt reparāciju prasības Baltijas valstu labā.¹³¹ Turpmākajos gados atlīdzību par nacistiskās Vācijas nodarītiem zaudējumiem Latvijas teritorijā saskaņā ar Potsdamas konferences lēmumu¹³² saņēma nevis *de iure* pastāvošā Latvijas valsts, bet gan PSRS.

Jaltas–Potsdamas sistēmas izveidošanās sekas Latvijai un latviešu tautai

Otrā pasaules kara gados trīs sabiedroto — uzvarētāju valstu (dažkārt saukta par “divaino aliansi”) līderi — noteica pēckara Eiropas valstu robežas, ietekmes sfēras pasaulē un arī Austrumeiropā, t. sk. lēma par Baltijas valstu likteni, turklāt šajā jautājumā Rietumvalstu vadītāji piekāpās PSRS prasībām. Lai sakautu vienu totalitāru režīmu (Vācija), Rietumu demokrātijas sadarbojās ar citu totalitāru režīmu (PSRS). Rietumu valstu vadītāji nebija pietiekami izpratuši to, ka PSRS valdība pavisam citādi priekšstati par brīvību, neatkarību un demokrātiju nekā Rietumu valstīs.¹³³

Pārsvaru pār “Rīgas aksiomu” piekritējiem ASV ārpolitikā guva “Jaltas aksiomu” (*Yalta Axioms*) īstenotāji. Diemžēl Rietumvalstis politiski ignorēja Latvijas sūtņu nostāju, lai gan viņi bija darījuši, šķiet, visu iespējamo Latvijas situācijas izskaidrošanā. Lielbritānijas un ASV ārlietu resori savas ārpolitiskās nostājas izstrādē tikai daļēji izmantoja Latvijas, Lietuvas un Igaunijas diplomātisko pārstāvju sniegto informāciju par situāciju Latvijā un citās okupētajās Baltijas valstīs. Nepieciešamība sadarboties ar PSRS Rietumu lielvalstu politiskajām elitēm lika ierobežot informāciju

par patieso stāvokli Baltijas valstīs. Rietumvalstu liegtais atbalsts Baltijas valstīm pievienoties antihitleriskajai koalīcijai noveda pie nepareizas izpratnes Rietumvalstīs par situāciju Baltijā un neizbēgami veicināja PSRS propagandas versijas izplatību. Rietumvalstu ārlietu dienesti pievērsa ievērojami lielāku uzmanību informācijai par nacistiskās Vācijas noziegumu faktiem okupētajās Baltijas valstīs 1941.–1945. gadā, nekā informācijai par NKVD un citu padomju iestāžu noziegumu faktiem 1940.–1941. gadā (pirms vācu okupācijas) un kopš 1945. gada PSRS atkal okupētajās Baltijas valstīs.

Iedibinot pēckara starptautisko attiecību t. s. Jaltas–Potsdamas sistēmu, Otrā pasaules kara beigās uzvarētājas lielvalstis likvidēja tikai daļu no kara sekām, par ko bija panākušas saskaņu un savstarpēju vienošanos starptautiskajās konferencēs. Nenotika visu netaisnību likvidēšana un labošana. Līdz ar to Otrā pasaules kara beigās Austrumeiropa un arī Baltija tika vēlreiz sadalīta ietekmes sfērās. Rietumu lielvalstis piekāpās PSRS spiedienam, atkāpās no Atlantijas hartas principiem, atdodot Austrumeiropu PSRS kontrolē. Baltijas valstu neatkarība netika atjaunota.

Kara beigās Rietumvalstis atkāpās no principa, ka visām iekarotajām valstīm pēc kara beigām jāatgūst neatkarība. Atlantijas hartas un Apvienoto Nāciju Deklarācijas principi uz Baltijas valstīm Otrā pasaules kara noslēgumā netika attiecināti. Netika ņemts vērā, ka Baltijas tautas kara gados bija ne tikai zaudējušas valstisko neatkarību, bet atradušas dubultokupācijā un cietušas milzīgus cilvēku un materiālos zaudējumus. Baltijas valstu neatkarības jautājums ar pašu Baltijas valstu pārstāvju līdzdalību netika izskatīts. Netika īstenoti Rietumvalstu (īpaši britu) diplomātu vairākkārtējie solījumi Latvijas sūtņiem, ka Latvijas statuss nav grozījies un tās liktenis tiks izšķirts pēckara miera konferencē.¹³⁴ Nepiepildījās solījumi, ka teritoriālie un robežu jautājumi (to skaitā Baltijas jautājums ar pašu Baltijas valstu pārstāvju

pievadīšanas) tiks izskatīti pēckara miera konferencē. Vispārēja miera konference, kas aptvertu arī visu karā okupēto valstu piedalīšanos uz Atlantijas hartas principu pamata, nekad netika sasaukta. Tam bija nelabvēlīgas, pat postošas sekas latviešu tautas un Latvijas dzīvē turpmākajos gadu desmitos līdz valstiskās neatkarības atjaunošanai. Tomēr, neskatoties uz *Realpolitik* kompromisiem kara noslēgumā, Baltijas valstu okupācijas un aneksijas neatzīšanas politiku ASV un Lielbritānija saglabāja, kas bija svarīgi latviešiem un citām Baltijas tautām.

Avoti un piezīmes

- ¹ Rietumvalstu diplomātijas tradīcijās PSRS apzīmējuma vietā bieži tika lietots apzīmējums "Krievija". Padomju periodā (1922–1991) Krievija nebija starptautisko attiecību subjekts, tāda bija PSRS.
- ² Мягков М. Ю. *Проблема послевоенного устройства Европы в американо-советских отношениях 1941–1945*. Москва, 2006. С. 31–32.
- ³ Learning How to See Soviet Russia From Estonia; http://estonia.usembassy.gov/learn_eng.php (skatīts 18.10.2007.)
- ⁴ Manteniekis M. Yalta and the Baltic Countries; www.baf.com/yalta.htm. p. 8. (skatīts 11.01.2002.)
- ⁵ Manteniekis M. 1943: The Year FDR Betrayed the Baltic States. *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2005*. Atbrīvotāji kā iekarotāji. Rīga, 2006. 53. lpp.
- ⁶ Manteniekis M. 1943: The Year... 55.–56. lpp.
- ⁷ Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1942 (In Seven Volumes). Volume III. Europe. United States Government Printing Office: Washington, 1961. pp. 540, 542.
- ⁸ Taurēns J. Baltijas jautājums lielvalstu politikā Otrā pasaules kara gados: ieskats historiogrāfijā. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 3. sēj. Totalitārie režīmi un

to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā. *Latvijas vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001. 215.–216. lpp.

- ⁹ Manteniekis M. Yalta... p. 10.
- ¹⁰ Мягков М. Ю. СССР, США и проблема Прибалтики в 1941–1945 годах. *Новая и новейшая история*. 2005. № 1. С. 53.
- ¹¹ Manteniekis M. 1943: The Year... 54. lpp.
- ¹² Turpat. 53. lpp.
- ¹³ Мягков М. Ю. СССР, США и проблема Прибалтики в 1941–1945 годах. *Новая и новейшая история*. 2005. № 1. С. 56.
- ¹⁴ Manteniekis M. 1943: The Year... 76. lpp.
- ¹⁵ Manteniekis M. Yalta... p. 5.
- ¹⁶ Manteniekis M. 1943: The Year... 74. lpp.
- ¹⁷ Turpat. 75. lpp.
- ¹⁸ Turpat. 57. lpp.
- ¹⁹ Варес П., Осипова О. *Похищение Европы или Балтийский вопрос в международных отношениях XX века*. Таллинн, 1992. С. 238.
- ²⁰ Manteniekis M. 1943: The Year... 56.–58. lpp.
- ²¹ FRUS. Diplomatic Papers. 1943. Vol. III. The British Commonwealth, Eastern Europe, The Far East. United States Government Printing Office: Washington, 1961. p. 14; Manteniekis M. 1943: The Year... 60. lpp.
- ²² FRUS. Diplomatic Papers. 1943. Vol. III. pp. 19–24; Manteniekis M. 1943: The Year... 60. lpp.
- ²³ FRUS. Diplomatic Papers. 1943. Vol. III. p. 35; Manteniekis M. 1943: The Year... 61. lpp.
- ²⁴ FRUS. Diplomatic Papers. 1943. Vol. III. pp. 543–544; Manteniekis M. 1943: The Year... 65.–66. lpp.
- ²⁵ Manteniekis M. 1943: The Year... 66. lpp.
- ²⁶ Turpat. 64.–65. lpp.
- ²⁷ FRUS. Diplomatic Papers. The Conferences at Washington and Quebec. 1943. United States Government Printing Office: Washington, 1970. p. 913; Manteniekis M. 1943: The Year... 68.–69. lpp.; Варес П., Осипова О. *Похищение Европы или*

- Балтийский вопрос в международных отношениях XX века.* Таллинн, 1992. С. 239.
- ²⁸ Andersons E. *Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. 2. sēj.* Stokholma, 1984. 506. lpp.
- ²⁹ Manteniekis M. 1943: The Year... 69., 75. lpp.
- ³⁰ Turpat. 71. lpp.
- ³¹ Turpat.
- ³² Neprecīzi bija Rietumvalstu vadošo politiķu — gan britu, gan amerikāņu — uzskati un izteikumi par to, it kā 1940. gada vasarā Baltijas valstīs būtu notikuši plebiscīti (referendumi) par pievienošanos PSRS.
- ³³ FRUS. Diplomatic Papers. 1943. Vol. I. General. United States Government Printing Office: Washington, 1968. p. 542; Manteniekis M. 1943: The Year... 72. lpp.; Latvijas Diplomātija. *Latvju Enciklopēdija. 2. sēj.* E. Andersona red. Rockville, 1985. 393. lpp.; ASV un latvieši. *Latvju Enciklopēdija. 1. sēj.* E. Andersona red. Rockville, 1982. 45. lpp.; Andersons E. *Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. 2. sēj.* 506. lpp.
- ³⁴ Made V. In Search of Abstract Security: Estonia and the League of Nations; <http://www.edk.edu.ee> pp. 3–4. (skatīts 14.10.2006.)
- ³⁵ Lettonie–Russie, Traités et documents de base. Liquidation de la Société des Nations le 18 avril 1946: les Etats baltes sont reconnus héritiers; <http://www.letton.ch/lvsdn46.htm> (skatīts 29.11.2005.)
- ³⁶ Lettonie–Russie, Traités et documents de base. The contributions received from the Baltic States, August 27th, 1943; http://www.letton.ch/lvx_43sdn.htm (skatīts 11.11.2006.)
- ³⁷ Lettonie–Russie, Traités et documents de base. Liquidation de la Société des Nations le 18 avril 1946: les Etats baltes sont reconnus héritiers; <http://www.letton.ch/lvsdn46.htm> (skatīts 29.11.2005.)
- ³⁸ Made V. In Search of Abstract Security: Estonia and the League of Nations; <http://www.edk.edu.ee> p. 4. (skatīts 14.10.2006.)
- ³⁹ Latvijas Diplomātija. Latvijas valsts okupācijas gados. *Latvju Enciklopēdija. 2. sēj.* 393. un 141. lpp.
- ⁴⁰ Manteniekis M. 1943: The Year... 73. lpp.
- ⁴¹ FRUS. Diplomatic Papers. The Conferences at Cairo and Tehran 1943. United States Government Printing Office: Washington, 1961. p. 510; Ruth B. Russell. A History of The United Nations Charter: The Role of the United States 1940–1945. Washington, D.C.: The Brookings Institution, 1958. p. 158.
- ⁴² FRUS. Diplomatic Papers. The Conferences at Cairo and Tehran 1943. pp. 594–595.; Ruth B. Russell. A History... p. 158; Manteniekis M. 1943: The Year... 50.–51. lpp.; Мягков М. Ю. *Проблема послевоенного устройства Европы ...* С. 118–119.
- ⁴³ Andersons E. *Latvijas vēsture. 1920–1940. Ārpolitika. 2. sēj.* 506. lpp.
- ⁴⁴ Мягков М. Ю. *Проблема послевоенного устройства Европы ...* С. 119.
- ⁴⁵ FRUS. Diplomatic Papers. 1944. Vol. IV. Europe. United States Government Printing Office: Washington, 1966. pp. 933–935; Manteniekis M. Yalta... pp. 5–6.
- ⁴⁶ FRUS. Diplomatic Papers. 1945. The Conferences at Malta and Yalta. United States Government Printing Office: Washington, 1955. pp. 94–95.; Manteniekis M. Yalta... p. 7.
- ⁴⁷ Manteniekis M. Yalta... p. 7.
- ⁴⁸ Britu domīnijām bija tiesības piedalīties starptautiskajās organizācijās kā suverēnām dalībvalstīm, neatkarīgi no Lielbritānijas.
- ⁴⁹ Politiskie pārskati 1943. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”, 430. kaste.
- ⁵⁰ Britu dokumentos saukta: *United Nations War Crimes Commission*.
- ⁵¹ Manteniekis M. Yalta... p. 9.
- ⁵² Karēju–Somu PSR tika izveidota 1940. g.

31. martā un pastāvēja līdz 1956. g. 16. jūlijam, kad tika iekļauta KPFSR sastāvā kā Karēlijas APSR. (Кремнев П. П. *Распад СССР: международно-правовые проблемы*. Москва, 2005. С. 48.)
- ⁵³ Lielbritānijas Valsts arhīvs (National Archives; agrāk — Public Record Office; britu Ārlietu ministrijas fonds — Foreign Office); turpmāk — PRO. FO.). 371/37061.; N6831. pp. 3–4.
- ⁵⁴ PRO. FO. 371/37061.; N6831. pp. 3–4.
- ⁵⁵ PRO. FO. 371/40711. pp. 6–7.
- ⁵⁶ Vissavienības tautas komisariāti (vēlāk — ministrijas) bija pakļautas tikai PSRS Tautas Komisāru Padomei (vēlāk — Ministru Padome), tās atradās Maskavā, no kurienes vadīja to pārziņā nodotās nozares. Koprepublikāniskos tautas komisariātus (vēlāk — ministrijas) izveidoja ar vienādiem nosaukumiem kā Maskavā, tā arī savienotajās republikās. Arī Latvijas PSR apstākļos koprepublikāniskie tautas komisariāti (vēlāk — ministrijas) bija pakļauti Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomei (vēlāk — Ministru Padome) un attiecīgajam PSRS tautas komisariātam (vēlāk — ministrijai).
- ⁵⁷ PSRS nāca klajā ar idejām savienotajām republikām kļūt par dažādu starptautisko organizāciju dalībvalstīm. Tika nolemts, ka katrai republikai ir tiesības stāties tiešos sakaros ar ārvalstīm (praksē tas izrādījās deklaratīvs PSRS 1936. gada Konstitūcijas pants). Oficiāli tika uzskatīts, ka augstākās PSRS valsts varas iestādes ārlietu jomā saglabāja tikai vispārējās kārtības noteikšanu savienoto republiku savstarpējās attiecībās ar ārvalstīm, PSRS pārstāvēšanu starptautiskajās attiecībās kopumā. Vēlāk šīs normas tika iekļautas arī Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Konstitūcijas (Pamatlikuma) 80. pantā. Tā pieņemta PSRS devītā sasaukuma Augstākās Padomes ārkārtējā, septītajā sesijā 1977. gada 7. oktobrī. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Konstitūcija (Pamatlikums) pieņemta Latvijas PSR devītā sasaukuma Augstākās Padomes ārkārtējā, astotajā sesijā 1978. gada 18. aprīlī, un šī norma iekļauta LPSR Konstitūcijas 74. pantā. Praksē savienotajām republikām visi jautājumi bija jāaskaņo ar PSRS centrālo valdību un republiku ārlietu komisariāti (ministrijas) nebija neatkarīgu valstu ārlietu resori, bet PSRS centrālā ārlietu resora filiāle attiecīgajā republikā.
- ⁵⁸ Republikas ārpolitisko pilnvaru realizēšanai Latvijas PSR Augstākās Padomes pirmā sasaukuma 3. sesija 1944. gada 6. oktobrī Daugavpilī pieņēma Latvijas PSR likumu "Par Latvijas PSR koprepublikāniskā Ārlietu Tautas komisariāta nodibināšanu". Likums paredzēja ne tikai nodibināt Latvijas PSR Ārlietu Tautas komisariātu, bet arī izdarīja attiecīgus papildinājumus 1940. gada 25. augustā pieņemtajā Latvijas PSR Konstitūcijā. Latvijas PSR Ārlietu Tautas komisariāts (kopš 1946. g. 24. marta — Latvijas PSR Ārlietu ministrija) bija PSRS ĀTK (kopš 1946. g. 15. marta — PSRS ĀM) filiāle. PSRS augstākās valsts pārvaldes iestādes — tautas komisariāti ar PSRS 1946. g. 15. marta likumu tika pārdēvēti par ministrijām. Latvijas PSR tautas komisariāti tika pārveidoti par ministrijām ar LPSR Augstākās Padomes Prezidija 1946. g. 24. marta dekrētu. (Ministrijas. *Latvijas PSR Mazā Enciklopēdija*. 2. sēj. Galv. red. V. Samsons. Rīga: Zinātne, 1968. 579. lpp.)
- ⁵⁹ FRUS. Diplomatic Papers. 1944. Vol. I. General. United States Government Printing Office: Washington, 1966. pp. 737, 738, 743, 750, 751, 752, 760, 783; Конференция представителей СССР, США и Великобритании в Думбартон-Оксе (21 авг.–28 сент. 1944 г.) Москва, 1984. С. 136, 151, 160–161.
- ⁶⁰ Mantenieks M. *Yalta...* p. 2.
- ⁶¹ FRUS. Diplomatic Papers. 1944. Vol. I. p. 737.

- ⁶² M. Manteniēks uzskata, ka pat ar 16 balsīm vairāk PSRS nedabūtu vairākumu starptautiskajās organizācijās, jo 1942. gada 1. janvāra Apvienoto Nāciju Deklarāciju parakstīja 25 valstis, kas saistītas ar Rietumiem. M. Manteniēks secināja, ka dalībvalstu skaita ziņā Baltijas republiku pārstāvēniecībai nebūtu nozīmes, izņemot *de facto* atzišanu, līdz ar to tas rāda, ka J. Staļina patiesais mērķis bija nodrošināt tieši Baltijas republiku *de facto* atzišanu. (Manteniēks M. Yalta... p. 9.)
- ⁶³ PRO. FO. 371/40724.; U8511. pp. 92–95.
- ⁶⁴ FRUS: Diplomatic Papers. The Conferences at Malta and Yalta. 1945. United States Government Printing Office: Washington, 1955. p. 712; *Крымская конференция руководителей трех союзных держав — СССР, США и Великобритании (4–11 февр. 1945 г.)*. Москва, 1984. С. 111–112.
- ⁶⁵ Balodis A. *Latvijas un latviešu tautas vēsture*. Rīga, 1991. 315. lpp.; Apvienotās Nāciju. *Latvju Enciklopēdija*. 1. sēj. 76. lpp.
- ⁶⁶ FRUS: Diplomatic Papers. The Conferences at Malta and Yalta. 1945. p. 712; *Крымская конференция...* С. 111–112.
- ⁶⁷ FRUS: Diplomatic Papers. The Conferences at Malta and Yalta. 1945. p. 713; *Крымская конференция...* С. 113; Manteniēks M. Yalta... p. 3.
- ⁶⁸ FRUS: Diplomatic Papers. The Conferences at Malta and Yalta. 1945. pp. 735–737; *Крымская конференция...* С. 122–124.
- ⁶⁹ FRUS: Diplomatic Papers. The Conferences at Malta and Yalta. 1945. pp. 746–747; Manteniēks M. Yalta... p. 3.
- ⁷⁰ FRUS: Diplomatic Papers. The Conferences at Malta and Yalta. 1945. p. 772; *Крымская конференция...* С. 138, Manteniēks M. Yalta... p. 3.
- ⁷¹ Ruth B. Russell. *A History...* pp. 33–34.
- ⁷² Manteniēks M. Yalta... p. 3.
- ⁷³ *Конференция Объединенных Наций в Сан-Франциско (25 апреля — 26 июня 1945 г.)*. Москва, 1984. С. 14, 164; FRUS. Diplomatic Papers. 1945. Vol. I. General: The United Nations. — United States Government Printing Office: Washington, 1967. p. 501; Balodis A. *Latvijas un latviešu tautas vēsture*. Rīga, 1991. 315. lpp.; Apvienotās Nāciju. *Latvju Enciklopēdija*. 1. sēj. 76. lpp.
- ⁷⁴ *Конференция Объединенных Наций в Сан-Франциско...* С. 6–8, 547.
- ⁷⁵ Britu Kara kabinets 1942. gada 27. jūnijā pieņēma lēmumu, ka turpmāk Baltijas valstu sūtņus un sūtņniecību darbiniekus vairs neminēs Diplomatū sarakstā, bet atsevišķā pielikumā — “Personu saraksts, kas nav vairs iekļauts šajā listē, bet ir Viņa Majestātes valdības atzītas kā diplomātiskas”. Public Record Office. War Cabinet Memoranda WP and CP series (CAB 66). W. P. (42) 269. June 27, 1942. War Cabinet. “Representatives of the Baltic States” — Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs.; War Cabinet Minutes (CAB 65). W. M. (42) 83rd Conclusions. War Cabinet 83 (42). June 29, 1942. “The Baltic States”; Latvijas Diplomātija. *Latvju Enciklopēdija*. 2. sēj. 393. lpp. Britu Kara kabineta 1942. gada 27. jūnija lēmums Baltijas valstu sūtņiem tika darīts zināms tikai 6. augustā. (Ibid. 371/32735; N4379/347/59. p. 129.)
- ⁷⁶ 1944. Sarakste ar kolēģiem; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁷⁷ FRUS: Diplomatic Papers. 1944. Vol. IV. Europe. United States Government Printing Office: Washington, 1966. pp. 898–899.
- ⁷⁸ 1944. Sarakste ar kolēģiem; Sarakste ar Foreign Office līdz 1945. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”; PRO. FO. 371/43050.; 5172/316/59.
- ⁷⁹ [K. Zariņa vēstules kolēģiem] 1944.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.
- ⁸⁰ PRO. FO. 371/37061.; N5172/316/59. p. 100.

- ⁸¹ Ibid. p. 101.
- ⁸² 1944. K. Zariņa vēstules un pārskati; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs", 430. kaste.
- ⁸³ Dinbergs A. Latvijas sūtniecības darbs ASV (Pēdējie 10 gadi). *Latviešu trimdas desmit gadi. Rakstu krāj. Dr. phil.* H. Tichovska red. [Toronto]: Astra, 1954. 21. lpp.
- ⁸⁴ Politiskie pārskati 1943. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs", 430. kaste.
- ⁸⁵ PRO. FO. 371/35349. p. 6.
- ⁸⁶ Ibid. p. 22.
- ⁸⁷ Lai gan arī Latvija un citas Baltijas valstis tobrīd atradās nacistiskās Vācijas okupācijā, par Baltijas valstu suverēno tiesību atgūšanu netika pieminēts.
- ⁸⁸ PRO. FO. 371/35349. p. 69.
- ⁸⁹ Ibid. 371/35349.; U 2631/232/70. pp. 83–84.
- ⁹⁰ Ibid.; U 3600/232/70. pp. 117B–118.
- ⁹¹ PRO. FO. 371/37016.; N5008/2761/38. pp. 18–19. No 1941. g. oktobra otrās puses līdz 1943. g. augusta vidum PSRS Ārlietu tautas komisariāta aparāta lielākā daļa un Maskavas diplomātiskais korpuss atradās Kuibiševā.
- ⁹² PRO. FO. 371/36779. pp. 29–30.
- ⁹³ Ibid. p. 26.
- ⁹⁴ Ibid. 371/36957. p. 28A.
- ⁹⁵ Ibid. 371/36779.; N6834. p. 47.
- ⁹⁶ Ibid. p. 46.
- ⁹⁷ Ibid. 371/37016.; N5008/2761/38. pp. 171–172.
- ⁹⁸ Ibid. 371/43052. pp. 9–11.
- ⁹⁹ Ibid. pp. 5–8.
- ¹⁰⁰ 1944. Sarakste ar kolēģiem; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- ¹⁰¹ PRO. FO. 371/40742.; U2956/454/70. pp. 117–118.
- ¹⁰² Ibid. 371/50659. p. 49.
- ¹⁰³ Ibid. 371/43052.; N8102. pp. 87–91.
- ¹⁰⁴ PRO. FO. 371/43052.; N8102. p. 91.; William J. H. Hough, III. The Annexation of the Baltic States and its Effect on the Development of Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory. New York Law School. *Journal of International and Comparative Law.* Vol. 6, Number 2, Winter 1985. pp. 413–415.
- ¹⁰⁵ PRO. FO. 371/47042.; N719/59. pp. 3–4.
- ¹⁰⁶ Ibid. 371/47042.; N3866. p. 37.
- ¹⁰⁷ Ibid. 371/50778. p. 23.
- ¹⁰⁸ Ibid. p. 30.
- ¹⁰⁹ Ibid. p. 27.; datums uz dokumenta nav atzīmēts.
- ¹¹⁰ FRUS: Diplomatic Papers. The Conferences at Malta and Yalta. 1945. pp. 977–978; *Крымская конференция...* Москва, 1984. С. 172–173.
- ¹¹¹ Ruth B. Russell. A History... p. 524.
- ¹¹² Sūtniecība Londonā. *Latvju Enciklopēdija. 4. sēj.* E. Andersona red. Rockville, 1990. 508. lpp.
- ¹¹³ Mantiņieks M. *Yalta...* p. 6.
- ¹¹⁴ 1945. D. 124.63/ Dr. A. Bilmanis, Latvian Legation, Washington; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs", 456. kaste.
- ¹¹⁵ FRUS. Diplomatic Papers. The Conferences at Malta and Yalta. 1945. pp. 985–987; *Крымская конференция...* С. 264–267, 275–279.
- ¹¹⁶ FRUS. Diplomatic Papers. The Conference of Berlin (The Potsdam Conference). 1945. (In Two Volumes). Vol. I. United States Government Printing Office: Washington, 1960. pp. 796, 799.
- ¹¹⁷ Zunda A. Zem politisko lielvaru riteņiem: Baltijas valstu jautājums starptautiskajās attiecībās 1940.–1991. gadā. *Latvijas Vēstnesis.* 2005. 13. apr. B3 lpp.
- ¹¹⁸ Latvijas Diplomātija. *Latvju Enciklopēdija. 2. sēj.* 393.–394. lpp.
- ¹¹⁹ Sarakste ar Foreign Office līdz 1945. g.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, "Londonas arhīvs".
- ¹²⁰ FRUS. Diplomatic Papers. The Conference of Berlin (The Potsdam Conference). 1945. Vol. I. pp. 794–795.

- ¹²¹ FRUS. Diplomatic Papers. The Conference of Berlin (The Potsdam Conference). 1945. Vol. II. pp. 1165–1166; *Берлинская (Потсдамская) конференция руководителей трёх союзных держав — СССР, США и Великобритании (17 июля–2 августа 1945 г.)*. Москва, 1984. С. 415.
- ¹²² Balodis A. *Latvijas un latviešu tautas vēsture*. Rīga, 1991. 340. lpp.
- ¹²³ William J. H. Hough, III. *The Annexation of the Baltic States*. pp. 404–405.
- ¹²⁴ Balodis A. *Latvijas un latviešu tautas vēsture*. Rīga, 1991. 340. lpp.
- ¹²⁵ PRO. FO. 371/50871.; U4682. pp. 5–6.
- ¹²⁶ FRUS. Diplomatic Papers. The Conference of Berlin (The Potsdam Conference). 1945. Vol. I. pp. 304, 305.
- ¹²⁷ *Берлинская (Потсдамская) конференция...* С. 327, 421, 438, 440, 457; FRUS. Diplomatic Papers. The Conference of Berlin (The Potsdam Conference). Vol. II. pp. 1454–1455, 1489, 1507.
- ¹²⁸ *Берлинская (Потсдамская) конференция...* С. 440, 458–459; FRUS. Diplomatic Papers. The Conference of Berlin (The Potsdam Conference). Vol. II. pp. 1456–1457, 1509.
- ¹²⁹ Saskaņā ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1946. g. 7. aprīļa dekrētu tika nolemts Kēnigsbergas pilsētas un tai blakus esošo rajonu teritorijā izveidot Kēnigsbergas apgabalu, iekļaujot to KPFSR sastāvā. Saskaņā ar PSRS Augstākās Padomes Prezidija 1946. g. 4. jūlija dekrētu tika nolemts Kēnigsbergas apgabalu pārdēvēt par Kaļiņingradas apgabalu. (Кремнев П. П. *Распад СССР...* С. 54.)
- ¹³⁰ ASV un latvieši. *Latvju Enciklopēdija*. 1. sēj. 45. lpp.
- ¹³¹ FRUS. Diplomatic Papers. The Conference of Berlin (The Potsdam Conference). Vol. II. p. 887.
- ¹³² *Берлинская (Потсдамская) конференция...* С. 434–436, 455–456.
- ¹³³ Balodis A. *Latvijas un latviešu tautas vēsture*. 315. lpp.
- ¹³⁴ [K. Zariņa vēstules kolēģiem] 1944.; LR Ārlietu ministrijas arhīvs, “Londonas arhīvs”.